

АКАДЕМИЯИ МИЛЛИИ ИЛМҲОИ ТОҶИКИСТОН
ИНСТИТУТИ ИЛМҲОИ ГУМАНИТАРИИ БА НОМИ АКАДЕМИК
БАҲОДУР ИСКАНДАРОВ

Ба ҳуқуқи дастнавис

*ТДУ 398 (575.32)
ТКБ 82.3 (2 тоҷик)
Қ-93*

Қурбонхонова Нуричаҳон Мирасановна

**МАНБАҲОИ АСОТИРӢ ВА МАРОСИМӢ ДАР ФОЛКЛОРИ
БАДАХШОН**
(дар мисоли архетипҳои парандагон ва ҳайвонот)

АВТОРЕФЕРАТИ
**диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои филология,
аз рӯйи ихтисоси 10.01.09. – Фолклоршиносӣ**

Хуҷанд–2021

Диссертатсия дар шӯбаи фолклор ва адабиёти Бадахшони Институти илмҳои гуманитарии ба номи академик Баҳодур Искандарови Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон иҷро шудааст.

Роҳбари илмӣ:

Раҳмонзода Абдуҷаббор Азизӣ- доктори илмҳои филологӣ, профессор, академики Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, Сафири Фавқулодда ва Мухтори Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Ҷумҳурии Ӯзбекистон.

Муқарризони расмӣ:

Раҳмонов Равшан Қаҳдорович- доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи назария ва адабиёти навини форсии тоҷикии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Аминов Абдулфатоҳ Ҳакимовиҷ- номзади илмҳои филологӣ, муовини директор оид ба корҳои илмии Муассисаи давлатии “Пажӯҳишгоҳи илмӣ- тадқиқотии фарҳанг ва иттилоот”

**Муассисаи
тақриздиҳанда:**

Институти забон ва адабиёти ба номи Абӯабдулло Рӯдакии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон

Ҳимоя рӯзи «27» октябри соли 2021 соати 13.00 дар ҷаласаи Шӯрои диссертационии 6D. КОА-033-и назди МДТ “Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Бобоҷон Ғафуров” (Ҷумҳурии Тоҷикистон, 735700, ш. Хуҷанд, гузаргоҳи Б. Мавлонбеков, 1) баргузор мегардад.

Бо диссертатсия ва автореферат дар китобхонаи Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Бобоҷон Ғафуров ва сомонаи www.hgu.tj шинос шудан мумкин аст.

Эълони ҳимояи рисола дар сомонаи расмии КОА-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон www.vak.tj ҷойгир карда шудааст.

Афтoreferat санаи «__» _____ соли 2021 фиристода шуд.

Котиби илмии Шӯрои диссертационӣ :
номзади илмҳои филологӣ, дотсент

Шарипова М.З.

I. МУҚАДДИМА

Мубрамай ва зарурати таҳқиқот. Асотир як падидаи иҷтимоиест, ки ба ҳар чомеа хос аст. Дар асоси асотир на танҳо фарҳанги қадими ҳама гуна ҳалқу миллат, балки тасаввуроти маданий одамони ибтидой ошкор карда мешавад.

Омӯзиши устураҳо инчунин дар муайян намудани раванди ташаккули афкору андеша муҳим буда, барои ошкор кардани муносибати одамони аввалин ба табиат ва ҷамъият нақши арзанда мебозад. Ба гуфти академик А. Раҳмонзода: “Дар заминаи асотири қадим на танҳо маданияти бостонии ин ё он ҳалқу миллат, балки тасаввуроти фарҳанги ибтидоии одамони гузашта равшан мегардад”¹.

Бешак, нахустин ақидаҳо доир ба пайдоиши олам, таассурот оид ба нахустинсон ва бисёр масъалаҳои алоқаманд ба арзи ҳастӣ кардани ашёву наботот дар устураҳо ифода ёфта, пас аз он дар ойину анъанаҳо, маросимҳои қавмӣ, адабиёти шифоҳӣ ва дигар тасаввурот ҷой гирифта, давра ба давра, бо ташаккул ёфтани қобилияти зеҳни одамон, шакли худро иваз карда, қисме аз байн рафта, дар нақшу нигораҳои бостонӣ боқӣ мондаанд ва иддае дигар ҷанбаи ҳамосӣ пайдо намуда, бо шевай нав вориди адабиёт ва санъат гардидаанд.

Ҳалқи тоҷик, ки решай ориёй дорад, таассуроти аввалини худро дар устураҳову афсонаҳо ва жанрҳои дигари фолклорӣ ифода кардааст. Омӯзиши ин сарчашмаҳои қадим барои муайян намудани раванди инкишофи таърихи ҳалқ, тарз ва роҳҳои ташаккули афкори эҷодии он ва заминаҳои пайдоиши адабиёти оламшумули ин ҳалқи бостонӣ маводи ибтидоиро фароҳам меорад.

Қисме аз осори мардумӣ, аз ҷумла устураҳо дар фолклори сокинони Бадахшон, ки аз қавмҳои ориёй маҳсуб мешаванд, ба назар мерасанд. Онҳо унсурҳои боқимондаи нахустэҷодҳои бостониро дар ҳофизаи ҳалқ нигоҳ дошта, дар расму ойини худ ҳифз карда, қисме аз онҳоро тавассути афсонаву ривоят ва баъдтар дар жанрҳои гуногуни адабиёти шифоҳӣ то ба имрӯз нигоҳ доштаанд. Ҷолиб аст, ки аксари устураҳо дар фолклор мазмuni худро дигар карда, дар миёни мардум маҳбубияту эҳтироми хосеро пайдо намудаанд.

Боварҳои асотирие, ки тавассути ҳайвонот ва парандагон арзи ҳастӣ кардаанд, аз қадимтарин шаклҳои тафаккури инсонӣ ба шумор мераванд. Донишмандон муайян карданд, ки олами ҳайвонот ва парандагон одамонро дар тамоми мавҷудияти таърихи башарият ҳамроҳӣ карданд. Ҳар як ҳалқу кишвар ақидаҳои гуногуни тотемистӣ (намодпарастӣ) доранд ва вобаста ба он то ба имрӯз ҳар гуна расму ойинро ба ҷо меоранд.

---

¹ Раҳмонов, Абдуҷаббор. Пиндорҳои асотирӣ дар адабиёти тоҷикӣ / А. Раҳмонов. – Душанбе: Диловар – ДДМТ, 1999. – 196 с.

Дар миёни мардуми точик, аз ҷумла аҳолии Бадахшон, боварҳои асотирие, ки ба ҳайвоноту парандагон робита доранд, зиёд буда, дар маросиму оинҳои гуногун ва фолклори мардум ба мушоҳид мерасанд. Сокинони Бадахшон мисли дигар минтақаҳои точикнишин ба ҳайвонот ва парандагон эҳтиром дошта, онҳоро дар нахустэҷодҳои худ параваш карда, баъдҳо ба васфашон майл пайдо кардаанд ва дар устураҳо ва афсонаву ривоятҳои мардумӣ хислатҳои неку бади одамиро бо сурату сирати олами ҳайвонот муқоиса карда, нисбат ба ин оғаридаи табиат изҳори назар намуданд.

Устураҳои ҳайвоноту парандагон дар боварҳои мардуми Бадахшон роҳ ёфта, бо мурури замон нахустин хаёлоти эҷодии онҳоро ташаккул дода ва дар шакли дигар вориди осори шифоҳӣ гардидаанд.

Дар баробари ин суратмисолҳои асотирии ҳайвоноту парандагон хислату саҷияи одамонро ифода карда, оҳанги тамсиливу маҷозӣ гирифта, барои ифодаи мақсаду мароми нахустинсонҳо хидмат мекунанд. Ҳамзамон дар асоси устураву ривоятҳои шифоҳӣ риштаи хешӣ доштани онҳо ба қавмҳои дигари ориёй муайян мегардад.

Дараҷаи азхудшудаи масъалаи илмӣ ва назариявию методологии рисола. Вобаста ба тасвири суратмисоли ҷонварон дар устураву адабиёти шифоҳии сокинони Бадахшон то ба имрӯз кори илмии мушаҳҳас анҷом нагардидааст. Танҳо мақолаҳои алоҳида дар ин самт таълиф шуда, мавқеи ин ё он ҷонвар дар тасаввур ва боварҳои сокинони ин минтақаи Тоҷикистон ҳаллу фасл гардидаанд. Ба таври мушаҳҳас, мақолаҳои В. Охониёзов “Образи нахчир дар назми помиризабонон” (Душанбе, 2003), Н. Шакармамадов, Н. Қурбонхонова “Асп ва ҳар дар тасаввuri мардум” (Душанбе, 2005) ва Д. Раҳимов “Боварҳои ҳалқӣ ва тасаввуроти асотирии сокинони Бадахшон” (Душанбе, 2016) аз зумраи онҳо ба ҳисоб мераванд. Инчунин, дар баъзе аз асарҳои ҷудогона, ки ба масъалаҳои таъриҳшиносӣ, мардумшиносӣ ва фарҳангшиносии мардум баҳшида шудаанд, бархе боварҳо ва лаҳзаҳои ҷудогона дар мавзӯи мавриди таҳқиқи ин рисола мавҷуданд, аз ҷумла М. С. Андреев “Прозвище жителей различных селений в Матче (Верховья р. Зарафшан)” (“Лақаби сокинони деҳаҳои гуногуни Маҷтоҳ (белооби Зарфшон)”) (Ленинград, 1924), И. Мухиддинов “Обряды и обычаи при памирских народностей, связанные с циклом сельскохозяйственных работ” (“Расму ойини ҳалқиятҳои Помир, ки бо давраи корҳои кишоварзӣ алоқаманданд”) (Москва, 1986), И. Мухиддинов “Реликты доисламских обычаев и обрядов у земледельцев Западного Памира” (“Боқимондаҳои расму оинҳои қадимаи тоисломӣ дар кишоварзони Помири гарбӣ”) (Душанбе, 1989), М. А. Бубнова “Культ огня и домашних животных в верованиях древних памирцев” (“Парастиши оташ ва ҳайвоноти хонагӣ дар боварҳои қадимаи мардуми Помир”), (Душанбе, 2001), Т. Қаландаров “Шуғониён (таҳқиқоти таъриҳӣ- этнографӣ)” (Москва, 2004), Т. Ҳӯҷагелдиев “История в наскальных рисунках” (Таърихи расмҳои рӯи

санг) (Душанбе, 2005) ва Қ. Аламшоев “Фарҳанги шикор дар Помир” (Душанбе, 2015).

Дар ин рисола бошад, устура ва осори фолклорие, ки ба ҷонварон, аз ҷумла ҳайвонот ва парандагон бахшида шудаанд, мавриди таҳқиқ ва арзёбӣ қарор дода шудааст. Ҳамзамон дар доираи андешаи назарии олимони тоҷик, ки оид ба осори эҷодиву шифоҳӣ анҷом додаанд, баъзе мулоҳизаҳои нав пешниҳод гардидаанд.

Дар адабиётшиносии тоҷик ба таври умумӣ масъалаи мазкур то андозае дар мақолаву рисолаҳои муҳаққиқон ба мисли О. Муродов “Древние образы мифологии у таджиков долины Зеравшана”(Образҳои қадимаи асотирии тоҷикони водии Зарафшон) (Душанбе, 1979), М. Шукуров “Шахнаме Фирдоуси и ранняя иллюстративная традиция”(“Шоҳнома”-и Фирдавсӣ ва анъанаи ниғориш) (Москва, 1983), А. Хромов “Аз Рустам то Деваштич” (Душанбе, 1987), А. Раҳмонов “Пиндорҳои асотирий дар адабиёти тоҷикӣ” (Душанбе, 1999), А. Раҳмонов “Заминаҳои асотиригу маросимӣ дар адабиёти нимаи аввали садаи XX” (Душанбе, 2004), Д. Обидов “Дар бораи суруди “Ғучӣ, ғучӣ баҳор шуд” (Душанбе, 1998), М. Раҳимов “Некоторые обычай и обряды, связанные со скотоводством у таджиков Каратегина и Дарваза”(Баъзе урғу одатҳои тоҷикони Қаротегин ва Дарваза вобаста ба ҷорводорӣ) (Душанбе, 1960), Р. Раҳмонӣ “Ҳикояҳои асотирий” (Душанбе, 2004), С. Наимбоев “Андешаҳо дар хусуси маъниҳои қадима ва навъи устураи Заҳҳок” (Душанбе, 1998), Ҷ. Рабиев “Фолклори Уротеппа” (Душанбе, 1986), Д. Раҳимов “Классификация примет таджикского фольклора” (“Таснифи аломуатҳои фолклори тоҷик”) (Астерион, 2003) ва М. Мавлонова “Нақши устура ва раванди устурапардозӣ дар насири муосири тоҷикӣ (охри асри XX ва ибтидои асри XXI)” (Хуҷанд, 2007), таҳқиқ шудааст.

Баҳси мақоми устура дар эҷодиёти ҳалқиро И.С. Брагинский оғоз намудааст. Муҳаққиқ оид ба асотир ва муносибати он бо адабиёт дар асарҳои худ маълумот додааст. Дар ин таҳқиқот хусусияти бадеӣ доштани устураҳо таъкид гардида, ба таркиби асарҳои эпикии адабиёти тоҷик роҳ ёфтани онҳо маҳсус ишора шудааст. Вай дар бораи эзадони асотирий, устураҳои кайҳонӣ, мабдаи некиу бадӣ, қаринанокии образҳои асотирий дар миёни мардум ва хусусияти жанрӣ касб намудани асотир низ ишора кардааст².

Профессор Воҳидҷон Асрорӣ ба нақши устураҳо дар осори устодон С. Айнӣ ва А. Лоҳутӣ диққат дода, истифодай қаҳрамонони асотириро дар ашъори С. Айнӣ қайд кардааст. Муҳаққиқ тавассути эҷодиёти даҳонии ҳалқ ба тафаккури нависанда роҳ ёфтани қувваҳои неку бади

---

² Брагинский, Иосиф Самуилович. Из истории таджикской и персидской литературы / И. С. Брагинский. – Москва: Наука, 1972.–420 с.

асотириро ба мисли деву инсон, аждахову парӣ ва ғайра ишорат намудааст³.

Масъалаи дарк ва шинохти устура дар андешаҳои илмии адабиётшинос Холик Мирзозода низ ба мушоҳид мерасад. Муҳаққиқ, пеш аз ҳама, устураҳои қадимаи мардумони эронинажодро таҳлил намуда, хусусияти зиддидинӣ доштани онҳоро ба таъкид гирифтааст. Чунин таҳлил дар доираи талаботи замон анҷом дода шудааст. Муҳаққиқ инчунин табиати иҷтимоию таърихӣ ва ҷанбаи бадеӣ доштани устураро низ ошкор кардааст⁴.

Хуршеда Отаконова, муҳаққиқи тоҷик ба таҳлилу таҳқиқи жанри достон машғул шуда, образҳои асотириро ҳамчун манбаи осори ҳамосӣ донистааст. Аз ҷумла, муҳаққиқ ишора мекунад, ки “мифология ва ривоятҳо сарчашмаи достонҳои қаҳрамонӣ мебошанд”⁵.

Доир ба дигар паҳлӯҳои устура ва таъсири он ба жанрҳои адабӣ олимон М. Шакурӣ, Ҳ. Шарифов, Ю. Бобоев, О. Муродов, Ҷ. Назриев, А. Раҳмонзода, Р. Раҳмонов, Р. Ҳокироев ва ҷанде дигарон изҳори ақида намудаанд. Аз ин миён дар масъалаҳои алоқамандии устура бо адабиёти шифоҳӣ Равшан Раҳмонӣ дар як мақолааш изҳори назар кардааст. Ин донишманд устура ва ҳикояҳои асотириро чун жанри алоҳидаи эҷодиёти шифоҳии мардум муаррифӣ намуда, мавқеи ҳикояти асотириро дар миёни мардуми эронитабор муҳим арзёбӣ намудааст. Вай ташаккули ҳикояти асотириро ҳамчун асари бадеии алоҳида таҳқиқ карда, шакл, мазмун, ғояи муайян доштани онро шарҳ медиҳад ва бо ҳамин тавофути ин ду намуди асари бадеиро аз афсона нишон медиҳад⁶.

Профессор Ҳудой Шарифов дар бораи таҳқиқи осори адабони ҷудогона аз образи ҳурӯс ва мор дар ашъори Мирсаид Миршакар ёдовар шудааст. Инчунин доир ба мақоми тасвири афсонавӣ дар “Шоҳнома” сухан гуфта, дар бораи устура ва алоқаи он бо ҳамоса маълумот медиҳад. Аз ҷумла, муҳаққиқ менависад: “Муҳити фарҳангӣ ва адабии мардумони эрониро, баҳусус то аҳди исломӣ, ҷудо аз иҳотаи таърихии асотирий наметавон пеши назар овард. “Шоҳнома” ҳамчун зодаи таърихӣ, асотирий ва фарҳангии Эрон саршор аз ривояту нақлу достону ахбори асотирист”⁷. Муаллиф ғояву мазмуни достонҳои “Шоҳнома”-ро таҳлил карда, аз устура корбари кардани Абулқосими Фирдавсиро иҷмолан баррасӣ намудааст.

³ Асрорӣ, Воҳид. Адабиёт ва фолклор / В. Асрорӣ.– Душанбе: Ирфон, 1967.– 278 с.

⁴ Мирзозода, Холик. Таърихи адабиёти тоҷик (аз давраи қадим то асри X). Китоби I [I] / Ҳ. Мирзозода. – Душанбе: Маориф, 1987.- 487 с.

⁵ Отаконова, Хуршеда. Таҳаввули жанри достон дар назми мусоири тоҷик / Ҳ. Отаконова.– Душанбе: Дониш, 1983.– 263 с.

⁶ Раҳмонӣ, Равшан. Афсона ва жанрҳои дигари насри шифоҳӣ / Р. Раҳмонӣ.– Душанбе, 1999. –104 с.

⁷ Шарифов, Ҳудой. Шоҳнома ва шеъри замони Фирдавсӣ / Ҳ. Шарифов.– Душанбе, 2014.- 400 с.

Доир ба мақом ва нақши устура дар адабиёт академик Абдучаббор Раҳмонзода низ корҳои шоистаи илмиро ба анҷом расондааст. А. Раҳмонзода назарияи устураго таҳқиқ карда, шеваҳои корбурди персонажҳои асотириро дар адабиёти асри XX мавриди омӯзиш қарор додааст. Муҳаққиқ инчунин моҳияти образҳои асотириро дар адабиёти тоҷик шарҳ дода, паҳлӯҳои ахлоқӣ ва равонии симоҳои асотириро ошкор кардааст⁸. Дар масъалаи баҳси устура дар адабиётшиносии муосири тоҷик низ изҳори андеша намуда, ҷанбаҳои назарии онро мавриди таҳқиқ қарор додааст.

А. Раҳмонзода ва Р. Раҳмонӣ ҷойгоҳи устураҳои бостонро дар ҷашинои Сада, Наврӯз, Меҳрғон ва Тирғон нишон додаанд⁹. Бо вучуди ин, масъалаи устураҳо оид ба ҳайвоноту парандагон ва тафиири шакл кардани онҳо дар эҷодиёти даҳонии ҳалқ то ба ҳол пурра таҳқиқ нашудааст.

Дар ин рисола кӯшиш шудааст, ҷанбаҳои гуногуни боварҳои мардумӣ, ки дар ойинҳои мардумони Бадаҳшон боқӣ мондаанд, мавриди омӯзиш қарор дода шавад. Ҳамчунон, доир ба таҳаввули ин боварҳо изҳори назар карда, шакливазкуни устураҳо бо осори шифоҳиву ҳамосӣ таҳқиқ гардидааст.

Усулҳои таҳқиқот ва заминаҳои назариявию методологии таҳқиқот. Асоси назариявии таҳқиқоти диссертациониро асарҳои фолклоршиносону адабиётшиносони варзидаи ватаниву ҳориҷӣ, аз ҷумла А. Н. Веселовский, В. П. Аникин, А. Н. Никифоров, В. Пропп, Б. Н. Путилов, Ю. Соколова, Р. Амонов, В. Асрорӣ, Б. Шермуҳаммадов, Д. Обидов, Н. Шакармамадов, Б. Тилавов, А. Раҳмонзода, Р. Раҳмонӣ, Д. Раҳимӣ ташкил медиҳанд.

Барои ҳаллу фасли мавзӯъ таҳлили образу персонажҳои устураҳои аз байнӣ мардуми Бадаҳшон ҷамъовардашуда истифода гардида, тасвир ва мағҳуми он бо ривояту асотири ҳалқҳои дигар дар муқоиса гузошта шуд. Ягонагиву умумияти устураҳо тариқи муқоиса дар рисола нишон дода шуд.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚОТ

Робитаи мавзӯи таҳқиқоти диссертационӣ бо самтҳои илмии афзалиятнок, лоиҳаи умдаи илмӣ ё барномаҳои корҳои илмию таҳқиқотӣ. Таҳқиқоти диссертационии мазкур дар ҷорҷӯбаи татбиқи нақшай дурнамои корҳои илмию таҳқиқотии шуъбаи фолклор ва адабиёти Бадаҳшони Институти илмҳои гуманитарии ба номи академик Б. Исқандарови АМИТ барои солҳои 2015- 2020 анҷом дода шудааст.

⁸ Раҳмонов, Абдучаббор. Заминаҳои асотириву маросимӣ дар адабиёти нимаи аввали садаи XX / А. Раҳмонов. – Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2004. – 294 с.

⁹ Раҳмонзода, Абдучаббор, Раҳмонӣ, Равшан. «Сада чист? Обонрӯз аст аз баҳмандомоҳ». Муҳтасар оид ба таърихи ин ҷаши бостонӣ / А. Раҳмонзода, Р. Раҳмонӣ // Маърифати омӯзгор. – 2018. – № 1. – С. 4- 10.

Ҳадафҳо ва вазифаҳои таҳқиқоти диссертатсионӣ. Ҳадафи асосии рисола муайян намудани ҷойгоҳи устураи ҷонварон дар тафаккури эҷодии сокинони Бадаҳшон ба шумор меравад. Барои расидан ба ин ҳадаф иҷрои вазифаҳои зерин муҳим ба назар гирифта шуд:

- ба танзим даровардани маводи вобаста ба мавзӯи тадқиқ дар миёни сокинони Бадаҳшон маъмул аст;
- тасниф ва таҳлили суратмисолҳои асотирӣ, ки ба ҷонварон (ҳайвонот ва парандагон) алоқаманд буда, дар эҷодиёти шифоҳии мардуми Бадаҳшон маъмул мебошанд;
- ошкор кардани хусусиятҳои ғоявӣ-эстетикии симоҳои ҳайвонот ва парандагон;
- таҳқиқи ивазшавии симоҳои асосӣ дар заминаи тағйирёбии боварҳои асотирӣ ва ақидаҳои мардумӣ;
- равшан соҳтани умумият ва тавофути асотир аз навъу намудҳои дигари осори шифоҳӣ;
- муайян намудани заминаҳои пайдоиши образҳои асотирӣ доир ба ҷонварон дар миёни сокинони Бадаҳшон;
- мушаххас соҳтани нақши симоҳои асотирии ҳайвонот дар фарҳанги миллати тоҷик ва осори бостонии қавмҳои эронитабор.

Масъалаҳои таҳқиқот. Асоси тадқиқоти пешниҳодшударо ҳалли масъалаҳои зерин фароҳам овард:

- шарҳи истилоҳи “устура” дар фолклоршиносӣ ва адабиётшиносии тоҷик.
- омилҳои пайдоиши устураэҷодҳо дар бораи ҳайвоноту парандагон дар фолклори тоҷик.
- масъалаҳои тасвири суратмисолҳои асотирӣ дар осори шифоҳии мардуми Бадаҳшон.
- маҳсусиятҳои инъикоси табдили инсон ба ҳайвону парандагон дар устураҳои Бадаҳшон.

Объекти таҳқиқот. Асоси таҳқиқро нақлу ривоятҳои мардумони Бадаҳшон, ки аз асотир сарчашма гирифтаанд, ташкил додааст. Таҳлил ва тадқиқи асотиру ривоят, инчунин афсонаҳои асотирӣ доир ба ҳайвоноту парандагон дар тасаввуроти мардуми Бадаҳшон ва муқоисаи онҳо бо асотири дигар ҳалқиятҳо асоси таҳқиқ ба ҳисоб мераванд.

Предмети таҳқиқот. Ба ҳайси предмети таҳқиқот асосан симоҳои асотирии ҳайвонот ва парандагони паҳншудатарин дар эҷодиёти шифоҳии мардуми Бадаҳшон, ба монанди асп, ҳар, гӯсфанд, буз, гург, фароштурук, кабк ва гайра интиҳоб шуда, тасаввуроти бостонии мардуми Бадаҳшонро дар бораи ҳайвоноту парандагон баррасӣ менамояд.

Мавзӯи таҳқиқот. Тадқиқот “Манбаъҳои асотирӣ ва маросимӣ дар фолклори Бадаҳшон (дар мисоли архетипҳои парандагон ва ҳайвонот)” унвон дошта, дар он суратмисолҳои асотирӣ, ки ба ҷонварон (ҳайвонот

ва парандагон) алоқаманд ҳастанд ва дар эҷодиёти шифоҳии мардуми Бадахшон маъмул мебошанд, мавриди таҳлил қарор гирифтааст.

Усулҳои таҳқиқот. Дар рисола аз методҳои таҳлилий ва таърихӣ – муқоисавӣ истифода шудааст. Бо ин усул образу персонажҳои асотирие, ки дар байни мардуми Бадахшон маъмуланд, таҳқиқ шуда, хусусиятҳои адабиву бадеии онҳо ошкор карда шудаанд ва онҳо бо ривояту асотири ҳалқҳои дигар муқоиса гаштаанд. Масъалаҳои умумияти устураҳо бо усули типологӣ дар рисола таҳқиқ шудаанд.

Соҳаи таҳқиқот. Эҷодиёти шифоҳии сокинони Бадахшон доир ба ҳайвоноту парандагон ва тасвири суратмисолҳои асотирий дар осори шифоҳии мардуми Бадахшон (дар мисоли ҳайвоноту парандагон) таҳти соҳаи фолклоршиносӣ анҷом шуда, масъалаҳои ҷузъии боварҳо ва эътиқодоти мардумро ба ҳайвоноту парандагон баррасӣ намудааст.

Марҳалаҳои таҳқиқот:

- интиҳоби мавзӯъ;
- ҷӯстучӯӣ, дарёфт, ҷамъоварӣ, шиносой бо сарчашмаҳои адабӣ ва илмии алоқаманд ба мавзӯъ;
- муайян кардани дараҷаи азхудшудаи масъалаҳои таҳқиқот;
- ҷамъоварӣ, тасниф ва таҳлили маводи фолклорӣ;
- натиҷагирий ва хуносай таҳқиқот.

Пойгоҳи асосии иттилоотӣ ва озмоиши таҳқиқотро дурнамои корҳои илмию таҳқиқотии шуъбаи фолклор ва адабиёти Бадахшони Институти илмҳои гуманитарии ба номи академик Б. Искандарови АМИТ, ҳамоиш ва конференсияҳои байналмилалий, ҷумҳурияйӣ, вилоятӣ ташкил менамояд.

Сарчашмаҳои таҳқиқот. Муаллиф дар давоми солҳои 2000–2020 аз маҳалҳои гуногуни навоҳии Рӯшону Шуғнон, Роштқалъаву Ишкошими Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшони Тоҷикистон ва чанд маҳали вулусволии Шуғнони Афғонистон маводи ин рисоларо гирдоварӣ намуда, онро асоси тадқиқот қарор додааст. Ҳангоми таълифи рисола инчунин аз захираи илмии дастхатҳои Институти илмҳои гуманитарии АМИТ ва бархе аз маҷмӯаҳои фолклорӣ ва асарҳои фолклоршиносону мардумшиносони маъруфи ватаниву хориҷӣ низ истифода кардааст.

Эътиомнокии натиҷаҳои диссертатсия. Натиҷаҳои диссертатсия, ки ба шакли ду монография – “Устураи ҷонварон дар фолклори Бадахшон” ва “Устураҳои ҳайвоноту парандагон дар фолклори мардуми Бадахшон”, брошюра бо номи “Асотир ва ривоятҳо (дар бораи ҳайвонот ва парандагон)” интишор ва ба китобхонаҳои Институти илмҳои гуманитарии ба номи академик Баҳодур Искандаров, Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М. Назаршоев, китобхонаи вилояти ба номи А. Рӯдакии ВМҚБ дастрас гардидаанд, аз тарафи муҳақиқон ва ихлосмандони соҳаи фолклоршиносӣ истифода мегардад. Инчунин, маводи нашршуда дар ҷараёни дарсхои лексионию амалий аз фанни фолклоршиносӣ дар факултети филологияи Донишгоҳи давлатии Хоруғ

мавриди истифода қарор дода шудааст. Нуқтаҳои асосӣ ва муҳимтарини диссертатсия дар конференсияҳои байналмилалӣ, ҷумҳурияйӣ, шаҳрӣ ва симпозиумҳо ироа гардида, мавриди баҳогузорӣ қарор гирифтааст.

Навғонии илмии таҳқиқоти диссертационӣ. Рисолаи мазкур дар фолклоршиносии тоҷик ва омӯзиши фолклори Бадаҳшон аввалин таҳқиқоти илмӣ буда, тасаввуроти бостонии мардуми Бадаҳшонро дар бораи ҳайвоноту парандагон равшан месозад.

Ҳамзамон, дар ин рисола намунаҳои эҷодиёти шифоҳии сокинони Бадаҳшон таҳқиқ шуда, ҷаҳонбинии бадаҳшониҳо дар давраҳои ғуногуни инкишофи ҷамъият мавриди пажӯҳиш қарор гирифтааст.

Рисола дар асоси маълумоту маводи нав таҳқиқ шуда, ақидаҳои таърихии мардумро доир ба ҳайвоноту парандагон дар бар мегирад.

Аз рӯи ин таҳқиқот равшан гардид, ки мардум ба як қисми ҳайвонот ва парандагон муносабати некбинона дошта, онҳоро паравашӣ мекунанд ва ба қисми дигар назарашон баръакс мебошад.

Маълум шуд, ки бисёре аз эътиқоду боварҳо аз ибтидо хусусияти асотирий дошта, ба гузашти замон ба расму одат ва ҳатто ойину маросимҳо табдил ёфта, ба фолклор ва осори ҳаттӣ ворид шуда, ҷанбаи бадеӣ қисми дигар назарашон баръакс мебошад.

Аҳаммияти назарии таҳқиқоти диссертационӣ дар он аст, ки ҳулосаҳои тадқиқот метавонанд дар омӯзиши масъалаҳои умумии фолклори Бадаҳшон ва фолклоршиносии тоҷик истифода шаванд. Инчунин маводи он барои омӯзиши илмии асотир, ривоят ва афсонаҳои ба ин мавзӯъ бахшидаи манотики Тоҷикистон мусоидат мекунад.

Аҳаммияти амалии таҳқиқот дар он аст, ки маводи рисола барои муҳаққиқони соҳаҳои муҳталифи ҷомеашиносӣ, аз ҷумла фалсафа, антропология, этнология, мардумшиносӣ ҳамчун сарчашмаи илмӣ ва оммавӣ хизмат мекунад.

Таҳқиқоти мазкурро дар дарсҳои фолклори тоҷик, дар навиштани китобу дастурҳои таҳассусии методӣ-таълими барои омӯзгорону донишҷӯёни мактабҳои олӣ метавон истифода кард.

Мақсади асосии пажӯҳиш ва ҳалли вазифаҳои диссертатсия талаби пешниҳод ва ҳимояи **нуқтаҳои асосии ба ҳимоя пешниҳодшавандай зеринро ба миён овард:**

- Суратмисолҳои асотирии ҳайвонот ва парандагон на танҳо намунаи нахустэҷоди бадеӣ мебошанд, балки ҳақиқати ҷамъияти-таърихӣ ва ҷаҳонбинии мардуми Бадаҳшонро аз давраҳои қадим то ба имрӯз ифода мекунанд.

- Ривоятҳои асотирий дар миёни мардуми Бадаҳшон ҷойгоҳи хос дошта, бештар тавассути образҳои ҳайвонот ва парандагон мавриди шаклгирӣ қарор гирифтаанд.

- Аксари устураҳо бо мурури замон дар масири таърих ба расму оин ва анъана мубаддал шуда, ба маросимҳои мардумӣ низ роҳ ёфтаанд.

– Дар заминаи тасаввуроти ибтидой одамон нисбат ба ин ё он намуди паранда ва ё ҳайвон эътиқоду боварҳо пайдо карда, бархе аз онҳо мавриди парастиш қарор ёфтаанд.

- Ин бовару эътиқодот сабаби ба вуҷуд омадани ақидаҳои тотемистӣ дар тафаккури мардумони тоҷик, аз ҷумла сокинони Бадаҳшон гардидаанд.

– Асотири ривоятҳои асотирӣ доир ба ҳайвоноту парандагон аз ҷумлаи қадимтарин намуди афкори бадеии одамон ба ҳисоб рафта, на фақат чун манобеи жанрҳои насри мардумӣ эътироф шудаанд, балки бо иваз кардани шакли худ дар таркиби афсона, нақл, қисса ва дигар осори шифоҳӣ ҷойгоҳи хос пайдо кардаанд.

– Ҳар як ҳалқ вобаста ба шароити иҷтимоӣ-таъриҳӣ ва муҳити табииӣ тасаввуроту ақидаҳо ва боварҳо нисбат ба ҷонварони табиат доранд. Мардуми тоҷик ва сокинони Бадаҳшон низ аз ин манфиат барҳӯрдор шудаанд.

– Макони пайдоиши ақидаҳои асотирӣ муҳталиф буда, мувоғиқи шароиту муҳити зисти одамон ташаккул ва паҳн гардидаанд.

Саҳми шаҳсии ұнвончӯ дар фароҳам овардани мавод ва таҳдилу таҳқиқи мавзӯи диссертатсионӣ дар он аст, ки муаллифи таҳқиқот сарчашмаҳои асотирӣ ва маросимиро вобаста ба мавзӯву мазмун тасниф ва таҳдил намудааст ва ин тарзи пажӯҳиш боис гардидааст, то: 1) манбаъҳои асотирӣ ва маросими фолклори тоҷик бо дигар ҳалқҳо муқоиса шаванд; 2) ҷанбаи назарӣ ва таърихии пайдоиш ва ташаккули устураҳо доир ба ҳайвоноту парандагон таҳқиқ шавад; 3) архетипҳои парандагону ҳайвонот, ки дар устураҳо ҷойгир буда, шаклашонро ба расму ойин иваз кардаанд, нишон дода шаванд.

Таъииди диссертатсия ва иттилоот оид ба истифодаи натиҷаҳои он. Рисола дар ҷаласаи васеи шуъбаи фолклор ва адабиёти Бадаҳшони Институти илмҳои гуманитарии ба номи академик Б. Исқандарови АМИТ (протоколи №1 аз 8.01.2021) муҳокима гардидааст.

Интишороти натиҷаҳои диссертатсия. Натиҷаҳои алоҳидаи диссертатсия ва баъзе андешаҳои таҳдилии он дар 2 монография, 1 брошюра, 18 мақола, ки аз онҳо 6 мақола дар нашрияҳои илмии таҳти қайди КОА-и Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ВАК-и Федератсияи Русия ба табъ расидааст. Ҳамчунин, натиҷаҳои илмӣ ва андешаҳои таҳдилии диссертатсия дар маърӯзаҳои илмии муҳаққиқ дар симпозиум, конференсияҳои байналмилалӣ ва ҷумҳурияйӣ, аз ҷумла: Конференсияи байналмилалии “Наука, образование, инновация: актуальные вопросы и современные взгляды” (Таллин, 16-18.12.2020), конференсияи байналмилалии “Становление и развитие нового гуманитарного и экономического знания” (Белгород, 30.03.2019), симпозиуми байналмилалии илмӣ бахшида ба “Наврӯз ва мақоми он дар фарҳангу тамаддуни умунибашарӣ” (Душанбе, 19.03. 2016), конференсияи байналмилалии “Гуногуни агробиологӣ ва амнияти ғизо

тавассути пойдор намудани озуқа ва василаҳои зиндагӣ дар доираи манзараҳои биофарҳангии манотики баландкӯҳи Тоҷикистон” (Хоруғ, 3–4. 08.2016), конференсияи ҷумҳуриявии “Саҳми Н.И. Вавилов дар омӯзиши захираҳои гинетикии Тоҷикистон” (Хоруғ, 2–3.12. 2017), симпозиуми ҷумҳуриявии “Иқтисодиёт ва илми ВМКБ дирӯз, имрӯз ва фардо” (Хоруғ, 25–27.05.2005) мавриди арзёбӣ қарор гирифтаанд.

Соҳтор ва ҳаҷми диссертатсия. Диссертатсия аз муқаддима, се боб, ҳафт фасл, ду зерфасл, хулоса, феҳристи адабиёт ва рӯихати гӯяндаҳо иборат буда, ҳаҷми умумии он 197 саҳифаи чопиро фаро мегирад.

II. ҚИСМИ АСОСИИ ТАҲҚИҚОТ

Дар муқаддима мубрам будани мавзӯи таҳқиқот, дараҷаи мавзӯъ, ҳадаф, объект, предмет, асоси назариявӣ ва навгонии илмии таҳқиқот, методология ва методҳои истифодашуда дар таҳқиқот, аҳаммияти назарӣ ва амалии таҳқиқот, нуқоти асосӣ, ки ба ҳимоя пешниҳод мешаванд, асоснок гардидаанд.

Боби яқум –“Сабабҳо ва заминаҳои пайдоиши устураэҷодҳо доир ба ҳайвонот дар осори шифоҳӣ” аз се фасл таркиб ёфтааст.

Фасли аввал “Баҳси шарҳи истилоҳи “устура” дар адабиётшиносӣ ва фолклоршиносӣ” ном дошта, дар ин фасл сухан дар бораи шарҳи истилоҳи асотир дар фарҳангҳои муҳталиф меравад. Масалан, дар “Фарҳангӣ забони тоҷикӣ” устура ба истилоҳоти “хурофот” ва “афсона” шарҳ ёфтааст¹⁰. Дар “Луғати русӣ–тоҷикӣ” он ба мағҳумҳои “1. асотир, қисса, ривоят; 2. маънои маҷозӣ, аҷоибот, ғароибот, мӯъчиза, фасона, лоғ” омадааст¹¹. Ин тарзи тафсир, ҳатто дар фарҳангҳои таҳассусӣ ҳам ба назар мерасад.

Дар “Фарҳангӣ истилоҳи адабиётшиносӣ”, ки бо ибтикори чанде аз донишмандони тоҷик ба ҷоп расидааст, мағҳумҳои ёдшуда, ҳамчун муродифи яқдигар фаҳмида шудаанд¹².

Яке аз муҳаққиқони рус В. М. Пивоев нисбати масъалаи мазкур ба ин маънӣ изҳори андеша намудааст: “Миф аз калимаи юнонӣ гирифта шуда, маъноҳои зиёдеро, аз қабили калима, мунозира, қисса, гуфтор, афсона ва масалро дар бар мегирад”¹³.

Нависандай рус А. М. Горкий байни афсона ва асотир тафовут гузошта, қайд кардааст: “Асотирро одамон ҷизи ҳақиқӣ, вале афсонаро ҷизи хаёлӣ мепиндоштанд”¹⁴. Дар фолклоршиносӣ ва адабиётшиносии

¹⁰ Фарҳангӣ забони тоҷикӣ. Ҷилди 2. / Мураттибон Зеҳнӣ Т., Капронов Н., Ализода И., Арзуманов С. ва диг. – Москва: Советская Энциклопедия, 1969. – 962 с.

¹¹ Русско – таджикский словарь (Авторы С. Д. Арзуманов, Х.А. Ахори, М. Бегбуди и др.) – Москва: Изд–во. Русский язык, 1985.– 1280 с.

¹² Фарҳангӣ истилоҳоти адабиётшиносӣ / Таҳияи Ҳодизода, Р., Шукуров, М, Абдуҷабборов, Т. – Душанбе: Ирфон, 1966. –187 с.

¹³ Пивоев, Василий Михайлович. М. Мифологическое сознание / В. М. Пивоев. – Петрозаводск: Карелия, 1991. –103 с.

¹⁴ Токарев, Сергей Александрович. А. Ранние формы религии / С. А. Токарев.– Москва: Политиздат, 1990. – 622 с.

точик ба ин масъала ақадемик А. Раҳмонзода дахл менамояд ва андешаи Ю. И. Бобоевро зери назар гирифта, таъкид бар он дорад, ки “афсона муродифи устура мебошад, аммо умумияте, ки дар миёни ин жанрҳо диди мешавад, имкон намедиҳад, ки ҳар дуро муродифи яқдигар бидонем”¹⁵. Албатта, байни асотири афсона тафовут вучуд дорад ва онро муҳаққиқ бо далелҳои илмӣ сабит намудаст.

Професор Худой Шарифзода дар хусуси асотир, афсона ва қисса андешаҳои илмӣ баён намуда, ба гузоштани сарҳад байни ин се намуди тафаккури бадеии одамон қӯшиш кардааст. Рушди устураго олим яке “аз марҳалаҳои оғозини фарҳанг араб” маънидод намуда, то андозае асотирро “сабаби пайдоиши пӯшида” медонад, яъне пайдоиши чизе, ки тафаккур ва ҷашми бинанде аз фаҳмидану дидани он очиз аст¹⁶.

Муҳаққиқ Р. Раҳмонӣ бошад, хусусиятҳои умдаи афсонаҳоро натиҷагирий карда, тавзех додааст, ки: “Ҳикояҳои асотирий” аз афсона тафовут дошта, ҳам шаклан, ҳам мазмунан ва ҳам услубан ҳар қадом жанри мустақил аст¹⁷.

А. Раҳмонзода мағҳуми устура(миф)-ро аз нигоҳи фолклоршиносӣ рус В. Я. Пропп чунин шарҳ додааст: “Устура (миф) нақл дар бораи худоён ё мавҷудияти худоёне мебошад, ки дар воқеяят одамон ба онҳо бовар доштанд”¹⁸.

Дилшод Раҳимов дар китоби дарсии “Фолклори тоҷик” таърифи устураго чунин шарҳ додааст: “Устура – шакли ибтидоии ҷаҳонбинии инсонҳои қадим буда, дар улуми ҷамъиятий ва инсонӣ як навъи ҳикояест, дар бораи оғариниши оламу одам, худоёну фариштагон, қувваҳо ва ҳодисаҳои табиат ва пайдоиши ин ё он ҷонвару гиёҳ, ҷирмҳои осмониву ашёи заминӣ ва ғайра. Одамони қадим, азбаски қонуну ҳодисаҳо ва нерӯҳои табиатро дуруст намедонистанд, дар паси ҳар як қувваи табиат худоero тасаввур мекарданд ва онҳоро ба гунаи худ шарҳ медоданд. Барои ҳамин ҳам баъзе донишмандон устураҳоро шарҳу тафсири ҳаводис ва қувваҳои табиат шумурдаанд, ки баъдан ба шаклҳои дигари насири ҳикоятии шифоҳӣ даромадаанд”¹⁹.

Академик А. Раҳмонзода қайд менамояд, ки дар адабиётшиносии тоҷик баъзан истилоҳи “ривоят”-ро ба маънои устура корбаст менамоянд. Иддае аз ривоятҳо аз даҳон ба даҳон гузаштаанд ва то замони мо расидаанд. Аз ин рӯ, корбасти он дар ифодаи мағҳуми устура

¹⁵ Раҳмонов, Абдуҷаббор. Заминаҳои асотириву маросимӣ дар адабиёти нимаи аввали садаи XX / А. Раҳмонов. – Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2004. – 294 с.

¹⁶ Шарифов, Худой. Шоҳнома ва шеъри замони Фирдавсӣ / Х. Шарифов.– Душанбе, 2014.- 400 с.

¹⁷ Раҳмонӣ, Равшан. Ҳикояҳои асотирий / Р. Раҳмонӣ // Фолклор, адабиёт, забон (Мачмӯи мақолаҳо). – Душанбе: ЭР– граф. 2004.–С.69–72.

¹⁸ Раҳмонов, Абдуҷаббор. Пиндорҳои асотирий дар адабиёти тоҷикӣ / А. Раҳмонов. – Душанбе: Диловар – ДДМТ, 1999.– 196 с.

¹⁹ Раҳимов, Дилшод. Фолклори тоҷик. Дастури таълимӣ / Д. Раҳимов. –Душанбе: Эҷод, 2009.– 264 с.

тафовути ҷиддие фароҳам намеоварад²⁰. Муҳаққиқ ишора ба он дорад, ки асотир нахустин омили инкишофи адабиёти хаттӣ мебошад. Бисёрии ин ифодаву мағҳумҳо дар пайвастагии асотир ва ривоёт баён мешаванд, аз ин нигоҳ, нисбат ба онҳо истифода бурдани ибораи “ривоятҳои асотирӣ” ҳам шояд ҷоиз бошад. Зимнан, асоси ҳам устураҳо ва ривоятҳо бовар ва эътиқоди одамони давраҳои ибтидоӣ нисбат ба ачноси олами ҳастӣ ва ҳаёлӣ мебошад. Маҳз, ақидаҳои анимистӣ (рӯҳпаратстӣ) ва тотемистӣ (ҳайвонпаратстӣ), ки хусусияти муҳими устураҳо ва ривоятҳо мебошанд, дар натиҷаи боварҳои одамон ба вучуд омада, дар замири онҳо нақш бастаанд.

Академик А. Раҳмонзода дар таҳқиқоташ аз донишманди эронӣ Абулҳасайни Зарринкӯб низ иқтибос оварда менависад: “Дар ин фарзияи таҳқиқии донишманд ҷолиб он аст, ки устураво “қиссагуна” медонад ва онро ба ҳамин маънӣ маънидод менамояд”²¹. Муҳаққиқ бо ин иктифо накарда, давом медиҳад: “Дар ин сурат назари муҳаққиқ қобили дастгирӣ мебошад, зоро нақли асотирӣ ё худ шеваи таҳиягарии асотирӣ дар таркиби нақли қиссаҳои омиёна” мушоҳида мешавад. Қиссагӯйҳо ва ровиён дар тафсилоти воқеаҳои қисса ва кушодани саҷиҷии персонажҳо аз тарзи нақли асотирӣ истифода меқунанд ва ба амали қаҳрамонон ва симои онҳо тобиши тасвири асотирӣ изофа меқунанд²².

Р. Раҳмонӣ, аз як сӯ, ба таъкид гирифтааст, ки “дар байни мардум анвои гуногуни боварҳо мавҷуд аст, ки онҳо дар шаклҳои гуногун: дуо, шугун, фол, афсун, ҳикояҳои асотирӣ ва ҳамчунин дар қолаби маросимҳои муҳталиф ифода мегарданд. Бархе аз мардум ба ин гуна боварҳо на фақат эътиқод доранд, балки онро як ҷузъи зиндагии худ меҳисобанд”. Аз сӯи дигар, ин олим нигоштааст: Дар байни мардуми мо истилоҳи ягонае вучуд надорад, дар минтақаҳои гуногун ин гуна ҳикояҳоро “ривоят”, “нақл”, “нақли парӣ”, “ҳикояи Хизр”, “саргузашт”, “воқеа” ва амсоли инҳо меноманд²³.

Аз рӯи хулоса ва натиҷагириҳои аҳли адабу илм маълум мегардад, ки устура баробари як навъи маҳсуси тафаккури бадеии ибтидоии ҳалқҳо буданаш, ҳамчунин манбаи жанрҳои насли мардумӣ низ аст. Устура дар шаклгирии онҳо нақши муҳим бозида, бо хусусиятҳои худ дар таркиби афсона, нақл, қисса, ривоят ва ғайра мавқеашро нигоҳ доштааст. Ин аст, ки иддае аз муҳаққиқони осори бадеии шифоҳӣ ифодаҳои “афсонаҳои

²⁰ Раҳмонов, Абдуҷаббор. Пиндорҳои асотирӣ дар адабиёти тоҷикӣ / А. Раҳмонов. – Душанбе: Диловар – ДДМТ, 1999.– 196 с.

²¹ Раҳмонов, Абдуҷаббор. Пиндорҳои асотирӣ дар адабиёти тоҷикӣ / А. Раҳмонов. – Душанбе: Диловар – ДДМТ, 1999.– 196 с.

²² Раҳмонов, Абдуҷаббор. Пиндорҳои асотирӣ дар адабиёти тоҷикӣ / А. Раҳмонов. – Душанбе: Диловар – ДДМТ, 1999.– 196 с.

²³ Раҳмонӣ, Равшан. Ҳикояҳои асотирӣ / Р. Раҳмонӣ // Фолклор, адабиёт, забон (Маҷмӯи мақолаҳо). – Душанбе: ЭР– граф. 2004.–С.69–72.

асотирий”, “ҳикояҳои асотирий”, “қиссаҳои асотир” ва ғайраро корбари менамоянд.

Ривоятҳое, ки мавзӯи баҳси мо қарор гирифтаанд, бо унсурҳои асотирий дар сурати синкетӣ дар миёни мардум дар истеъмол мебошанд. Аз ин рӯ, муаллифи рисола баробари корбости мағҳуми “устураҳо” ё “асотир” истифодай “ривоятҳои асотирий”-ро низ қобили қабул донистааст. Ин мағҳуму ибораҳо, маҳсусан, он бовару эътиқод, тасаввру ақидаҳои қадими одамон, ки дар нисбати ҳайвоноту паррандаҳо ва дигар ҷинсҳои ғайриинсӣ баён ёфтаанд, сарчашма мегиранд ва аз ҷумлаи қадимтарин намуди афкори бадеии одамон ба ҳисоб мераванд.

Фасли дуюми ин боби диссертатсия **“Пайдоиши устураэҷодҳо дар бораи ҳайвоноту парандагон”**номгузорӣ шуда, дар ҳусуси сабабҳои пайдоиши устураҳо дар бораи ҳайвоноту парандагон маълумот медиҳад.

Одамони ибтидой баъзе масъалаҳои оғаринишро ба ҳайвонот алоқаманд дониста, онҳоро парастиш мекунанд ва ақидаҳои аввалини худро низ дар шакли устураҳо эҷод намуда, хислатҳои неку бадро ҳам ба ҳайвонот нисбат медоданд.

Дар қисме аз асотир агар ҷонварон оғаринандаи замину коинот ҳисоб нашаванд ҳам, онҳо ба сифати ёрирасони оғаринанда хизмат намуданд.

Тасаввурот оиди устувор будани замин пушти ҳар гуна ҳайвонот низ қариб дар байни тамоми ҳалқияти дунё вуҷуд дорад, ки ин ҳам яке аз сабабҳои пайдоиши устураҳо мебошад.

Дар баробари ин, бархе аз ҳалқият Ҳудояшонро дар сурати ҳайвонот тасаввур мекарданд. Адабиётшинос Ҳ. Муродов дар тадқиқоташ овардааст, ки ба пиндошти зардуштиён Ҳудои об Тиштир дар сурати асп будааст²⁴.

Инсоният бо мурури замон ба гармӣ зарурат пайдо намуда, афрӯхтани оташро қашф карданд. Пайдоиши оташро низ ба олами парандагон нисбат дода, бархе аз онҳо чун намоди гармӣ мавқеъ пайдо карданд. Ба гузашти айём одамон тадриҷан ба парвариши бархе аз ҳайвонот шурӯъ карданд. Ҳайвоноте, ки дар рӯзгорашон ба онҳо зарурат пайдо намуданд, онҳоро хонагӣ карданд ва доир ба хислату хосияташон ҳар гуна ақидаҳоро ба вуҷуд оварданд. Дар ниҳояти ин гуна тасаввурот баъзе аз ҳайвоноту парандагонро ба омили парастиш табдил додаанд.

Ба ғайр аз ин, инсонҳои қадима ҳодисоту воқеоти дар пеш истодаро аз рӯи амалу рафтори ҳайвоноту парандагон пешгӯй менамуданд. Ин навъ ихлос нисбати бархе аз ҳайвоноту парандагон омили дигари пайдо шудани устураҳо гардидааст.

---

²⁴ Муродов, Ҳасан Гуломович. Художественное изображение лошади в истории таджикской литературы / Ҳ. Муродов // Автореферат дисс.на соиск. ученой степени докт. филол. наук.- Душанбе, 2010.- 42 с.

Фасли сеюм “**Парастиши ҳайвонот ва инъикоси он дар нақлҳо ва ривоятҳои асотирӣ дар миёни мардуми Бадаҳшон**” номгузорӣ шуда, дар навбати худ аз ду зерфасл иборат мебошад.

Дар зерфасли аввал “**Мавқеи устураэҷодҳои бостонӣ доир ба ҷонварони некхосият дар миёни сокинони Бадаҳшон**” таҳқиқ шуда, сабабҳои аз замони қадим нисбат ба ҳайвонот пайдо шудани ақидаҳои тотемистӣ ва мавриди парастиши одамон қарор гирифтани бархе аз онҳо ба монанди асп, хар, гов, гӯсфанд, нахчир, уштур ва саг арзёбӣ шудааст.

Асп на танҳо дар байни мардуми тоҷик, балки дар байни ҳалқияти дигари дунё низ соҳиби эҳтироми хос мебошад, ки якчанд далел дорад:

Якум, дар муҳити вазнини зиндагӣ, табиати қӯҳсор эҳтиёчи сокинони минтақаҳо ба асп бештар буд.

Дуюм, асп аз нахустин рӯзи пайдоиши инсон ба ӯ ром гардид ва дар хидматаш қарор дошт.

Сеюм, асп бовафотарин ҳайвон буда, ҳамчун ҷонвари содиқ ба инсон ром шуда, дар хизмати вай будааст. Барои ҳамин дар нақлҳои асотирӣ, афсонаҳо ва ривоятҳои мансухӣ асп аз қаҳрамони асосӣ чудо нест ва на танҳо бо қаҳрамононаш дар муҳорибаҳо иштирок карда, пирӯз гашт, балки пас аз марги соҳибонаш дар сӯг нишаста, мисли одамон мотамдорӣ менамуд.

Чорум, асп яке аз ҷонварони зирак буда, ҳодисаву воқеаҳоро тез ҳис мекунад. Аз ин ҷиҳат, одамон ба асп бовар ва эътиомод пайдо намуда, ин ҷонварро ситоиш кардаанд.

Ҳайвони дигаре, ки ҳанӯз аз замонҳои хеле қадим мардум ба он таваҷҷӯҳ доштанд, хар мебошад. Ин ҳайвон барои бисёрии мардуми дунё маълум буда, дар устураву афсонаҳо, ривоятҳои асотирӣ низ тасвир ёфтааст. Дар миёни мардуми ориётабор эзади хар маҳбубияти хос доштааст. Тибқи ривоятҳои Авасто “ҳари сепоя” се таркиби оламро инъикос менамояд. Мувофиқи ақидаи зардуштиён ҳари сепоя дар маркази баҳри Воурӯкашӣ меистад ва олам болои он устувор аст²⁵. Хар ҳарчанд нисбат ба дигар ҳайвонот заифтар бошад ҳам, вале дилбастагӣ ва саҳми вай дар ҳаёти инсон дар устураву дигар жанрҳо онро хеле қавӣ нишон додааст.

Мардум аз давраҳои қадим, дар тасаввуроти ибтидоии худ аксари ҳайвоноти хонагиро муқаддас меҳисобанд. Масалан “гов” дар ибтидо ҳамчун эзад парастиш мешудааст. Дар биниши мардуми Бадаҳшон аз хусуси он сухан меравад, ки барзагов як манбаи даромади ризқу рӯзии инсон аст. Дар афсонаҳои ин мардум вай ҳатто сурати одамиро гирифта,

---

²⁵ Юсуфбеков, Шодихон. Шоинбеков, Аловидин. Шогуни баҳор / Ш. Юсуфбеков, А. Шоинбеков.– Душанбе: ЭР –гарф, 2019. – 215с.

духтари подшоҳро ба занӣ мегирад ва соҳибашро, ки кампири камбағал буд, сарватманд мегардонад²⁶.

Аз ҳайвоноти дигар гӯсфанд ҳамчун тамсил дар осори шифоҳӣ зиёд корбарӣ шудааст. Ашхоси солхӯрда ҳанӯз ҳам дар нисбати гӯсфанд калимаи “бузург” ё “бузургмөл”-ро истифода мебаранд. Чунки дар аҳди бостон гӯсфанд ҳамчун эзад эҳтиром мегардид. Пас он хусусияти парастииши гӯсфанд дар ривоятҳои динӣ низ ворид шуда, нисбат ба он ривоятҳои нав пайдо шудаанд.

Дар фолклор ва фарҳанги мардуми Бадахшон нах chir низ мавриди таваҷҷуҳӣ хос қарор гирифтааст. Дар бораи моли париҳо будани оҳувон (нахчирон) аз байни сокинони навоҳии Кӯҳистони Бадахшон ривояту афсонаҳо дастрас гардидаанд. Дар яке аз ин ривоятҳо аз хусуси он нақл карда мешавад, ки париҳо ҳангоми дӯшидани нах chir будаанд, vale шикорҷӣ ба онҳо халал расондааст. Аз ин баъд ба сайёд дигар баракат даст надодааст. Ин хатоии ў ба авлодонаш низ бетаъсир намондааст. Хоҳ-ноҳоҳ чашмашон нуқс пайдо мекунад²⁷. Дар ин ривоят се нуқта ба таъкид гирифта шудаанд: аз як сӯ, париҳо соҳиби нах chir бошанд, аз ҷониби дигар шикорчиҳо бояд дар шикор кардани онҳо боэҳтиёт бошанд, зоро шикори ҷонварҳо на дар ҳама мавридҳо раво аст ва сейум, париҳо бо инсон дар муносибати наздик қарор доштаанд.

Ба ғайр аз инҳо, мардум нисбат ба уштур низ ихлоси маҳсус дошта, вобаста ба он ҳар гуна эътиқоду боварҳоро ба вучуд овардаанд, ки дар аввал ҷанбаи асотирӣ доштанд. Дар тасаввуроти мардуми Бадахшон уштур то ислом муқаддас буда, дар баъзе бозёфтҳои бостоншиносӣ пайдо гардидаанд, ки дар онҳо расми ҳайвоноту ҷонварон, аз ҷумла уштурро тасвир намудаанд. Ин нишон медиҳад, ки дар замони бостон, дар тасаввуроти одамони ибтидой ба ин ҳайвон эҳтиром мегузоштанд ва парастиш менамуданд. Масалан, дар айлоқи Ямги ноҳияи Ишкошим як санги сафеди калон аст, ки онро санги уштур мегӯянд. Ривоят мекунанд, ки марде савори уштур ба айлоқ рафтааст ва бо уштураш ба санг мубаддал гардидааст²⁸. Дар деҳаи Бачуви ноҳияи Рӯшон низ оstonе бо номи шутурмазор вучуд дорад²⁹. Ин нишонаҳо таваҷҷуҳӣ мардумро нисбати ин ҳайвон ва сарчашмаи асотирии ин бинишро нишон медиҳанд.

²⁶ Сказки народов Памира. Перевод с памирских языков. /Составление и комментарии А. Л. Грюнберга и И. М. Стеблин Каменского –Москва: Наука, 1976.– 535 с.

²⁷ ФР1,7534—7532, деҳаи Шучанд, Рӯшон, 1990, А. Каримова/ Раҳмиҳудоева Чайзан, 53–сола, маълумоташ миёнаи омӯзгор.

²⁸ Шакармамадов, Нисормамад. Ривоятҳо аз Бадахшон / Н. Шакармамадов // Мардумгиёҳ.– Душанбе: Пайванд, 1997.–С.161–165.

²⁹ Фолклори Помир. Остонҳо–осори таъриҳ ва фарҳанги мардуми Бадахшон / Мураттиб Н. Шакармамадов. Ҷилди 4. – Душанбе: Империал –групп, 2015. – 269 с.

Нисбат ба саг низ дар ҳар давру замон ақидаҳои мусбат вучуд доранд ва дар устураву ривоятҳои мардумӣ саг чун ҳайвони бовафо ва мӯниси ҳамешагии инсон тасвир ёфтааст.

Ҳайвонот чун рамз дар биниши нахустинсон дарк мешуданд. Маҳз ҳамин биниш буд, ки дар асоси он як қатор суннату марсимҳо пайдо гардианд. Пас ин тасвирҳо баёнгари он буданд, ки дар гузаштаи дур асоси зисту зиндагонии инсон ба ҳайвон вобастагии зич дошт.

Зерфасли дуюми фасли сеюми рисола “**Бозтоби хислатҳои бадӣ дар осори шифоҳии мардуми Бадаҳшон**” номгузорӣ шуда, ҷанбаҳои манфии баъзе эзадони асотирие, ки хислатҳои бадро тавассути эҷоди шифоҳӣ ҳифз кардаанд, мавриди арзёбӣ қарор дода шудааст.

Дар тасаввуроти одамони ибтидой, аз ҷумла қавму ҳалқиятҳои эронитабор баъзе ҳайвоноте буданд, ки дар ҳуд тимсоли бадиро таҷассум мекарданд ва барои ҳифзу ҳимояи хеш одамон ба онҳо дуoi бад мефиристонданд ва ҳар гуна маросим, одату расмҳоро ҷорӣ мекарданд, ки пеши роҳи бадиро гиранд. Ҳамин андешаҳоро образҳои манғӣ дар мисоли баъзе ҳайвонот ба монанди гург, хирс, рӯбоҳ, гурба тасдиқ менамоянд.

Дар байни сокинони Тоҷикистон нисбат ба гург ҳар гуна боварҳо ва эътиқод вучуд дорад. Азбаски гург баъзан ба инсон фоида мерасонад, мардум нисбат ба вай ақидаи мусбат ҳам дорад. Аз нақлу ривоят нисбат ба образи гург пайдост, ки эътиқоди одамон нисбат ба ин ҳайвон дар як сатҳ нест.

Бо таъсири ҳаёти иҷтимоӣ барҳӯрди инсон ба зиндагӣ тағиیر ҳӯрда, баъзе ақидаҳои ў дар устураву ривоятҳо ифода меёбанд. Ҳамин ҳолат дар таассуроте, ки нисбат ба хирс пайдо шудааст миёни одамон ба назар мерасад. Бархе аз миллатҳо хирсро ба сифати тотем интиҳоб намуда, нисбат ба он эътиқоди комил доранд. Мардумшиноси рус А. С. Токарев таъкид мекард, ки ҳалқияти Осиёи Шимолӣ ҳозир ҳам нисбат ба хирс эътиқод доранд³⁰. Бовариву эътиқод ба ҳайвонот хешии инсонро бо ҷонварони табиат ба миён овардааст. Масалан, дар афсонаҳои ҳалқи тоҷик қаҳрамонони афсонаҳо фарзанди хирс, Хирсбаҳодур, Кулулабаҳодур муҳимтарин хислатҳои баҳодуронаи хирсро ба ҳуд гирифтааст.

Ҳайвони дигаре, ки ҳамчун суратмисоли асотириву афсонавӣ маъмул аст, рӯбоҳ мебошад. Тамоми мардуми дунё рӯбоҳро ҳайвони ҳиллагару маккор меҳисобанд. Рӯбоҳ дар бисёр афсонаҳои сеҳромезу тамсилӣ, дар аксар маврид имдодраси одамон тасвир мешавад. Бо кумаки рӯбоҳ, бо зирақию ҳушёрӣ, фанду пандаш қаҳрамонони афсонаҳо нафақат соҳиби савлату давлат мешаванд, балки аз марг наҷот меёбанд. Бо вучуди тасвири хислати ҳиллагарӣ, ки бештар дар симои

---

³⁰ Токарев, Сергей Александрович. А. Ранние формы религии / С. А. Токарев.– Москва: Политиздат, 1990. – 622 с.

рӯбоҳ тасвир мешавад, боз баъзан дар амалу рафтори ин ҷонвар хислати мусбӣ ба мушоҳидатерасад.

Нисбат ба гурба низ байни мардум ақидаҳои гуногун вучуд доранд. Баъзе хислатҳояш агар некбинона бошад, бархи дигарашро хислати бад ташкил медиҳад. Дар баъзе ривоятҳо гурба хизматгари инсон аст. Чунончи: «Замоне одамон ба як ҷои дур савори киштӣ сафар мекарданд. Онҳо қисми баҳрро тай карданд, ки ногаҳон ҳук атса зада, аз ҷашмонаш муш паридааст ва вай ба сӯроҳ кардани киштӣ даромадааст. Дар он замон барои аз байн бурдани муш гурба пайдо шудааст. Ҳозир ҳам баъзе одамон ақида доранд, ки дар пешонии гурба нишонаи ангуштони Эзад зоҳир аст³¹.

Пайдост, ки одамон оғаридаи табиат буда, аз давраҳои хеле қадим рӯзгорашон дар иҳотаи ҷонварони дигари табиат, баҳусус, ҳайвонот ҷараён дошт. Аз ин сабаб, дар байнашон нисбат ба онҳо ҳар гуна тасаввурот ва ақидаҳо ба вучуд омадаанд. Тибқи мушоҳидато таҷрибаи тӯлонии зиндагии одамон вобаста ба хислату ҳосият зарару фоидато ҳайвонот, муносибатҳои муҳталифашонро ҳам нисбат ба онҳо зоҳир намудаанд.

Боби дуюми рисола **“Тасвири суратмисолҳои асотирий дар осори шифоҳии мардуми Бадаҳшон (дар мисоли парандагон)”** ном дошта, аз ду фасл иборат мебошад. Фасли аввал **“Ба сифати тамсил бозтоб шудани парандагон”** ном дорад.

Дар ин фасл доир ба баъзе парандагон ба монанди ҳурӯс, кабк, фароштурук, кабӯтар, уқоб, ҳудҳуд, лаклак ва Симурғ, ки аз замонҳои бостон мавриди паростиши нахустинсон қарор гирифтаанд, сухан меравад.

Ҳурӯс дар назди инсон аз замонҳои қадим эътибори маҳсус доштааст ва аз асотири ривоятҳо вобаста ба ҳурӯс ба чунин ҳулоса омадан мумкин аст. Якум, ҳурӯс ҳамсафари қувваи некӣ – Суруш мебошад. Дуюм, ҳурӯс нисбат ба ҳамчинсонаш бовафост. Сеюм, аз тарафи Каюмарс ҳурӯс ҳонагӣ шудааст. Чорум, тоҷро нишонаи бузургӣ донистаанд. Панҷум, аз рӯи бонги ҳурӯс соатро ихтироъ кардаанд. Шашум, дар маросимҳои гуногун рамзи некиро ифода мекардааст.

Дар баробари ҳурӯс, суратмисоли кабк низ дар фаҳмиши мардум парандай муқаддас аст. Дар тасаввuri иддае аз мардуми Кӯҳистони Бадаҳшон кабк парандай ниҳоят ҳассос буда, аз ҳамаи ҳодисаву воқеаҳои олам тез ҳабардор мешавад. Дар деҳаи Рошорви ноҳияи Рӯшон нақл карданд, ки рӯзе писари як марде аз деҳаи онҳо дар ҷои дигар фавтида буд, вале аз ин воқеа аз аҳли деҳа ягон қас огоҳӣ надошт. Дар он ҳонадон кабке буд, ки то ба хона овардани майит ва ба хок супурданаш

³¹ Зебидамоҳи Саидамин–сокини деҳаи Варизани вулусволии Шугнони Афғонистон, соли таваллуд 1952, маълумоташ миёнаи нопурра.

дергоҳ на дон меҳӯрд ва на об, аз ҷашмонаш беист ашк мерехт. Шояд ҳамин боис шуд, ки мардум қабро Ҷарандай бовафо низ мегӯянд.

Ҷарандай дигаре, ки тоҷикон ва дигар ҳалқҳо нисбати ба он ақидаи мусбӣ доранд, фароштурук мебошад. Дар ҷое, ки вай пайдо шавад, аз омад -омади баҳор ҳабар мерасад. Фароштурукро дӯсти инсон низ мегӯянд. Мардуми Конибодом Ҷарастуру аз ҷумлаи Ҷарандай ба истилоҳ “убол” (яъне пок, бегуноҳ, муқаддас) ҳисоб мекунанд. Ба ақидаи онҳо қасе, ки Ҷарастуру азият диҳад, дасташ хушк ва ё пес мешавад. Онҳо, инчунин, бар он ақидаанд, ки вайрон кардани лонаи Ҷарасту боиси ҳароб гардидани ҳонаи шаҳс ҳоҳад шуд, ки ин амалро анҷом додаст³². Дар Қӯҳистони Бадаҳшон низ нисбат ба ин Ҷаранда қалимаи “убол” истифода ва нисбати он як навъи тараҳҳум зоҳир мекунанд.

Аз нақлвораҳои асотирӣ оид ба образи қабӯтар маълум мегардад, ки қабӯтар низ яке аз Ҷарандагони муқаддас будааст. Қайд кардан зарур аст, ки дар саросари Бадаҳшон доир ба суратмисоли қабӯtar ақидаи мусбат вучуд дорад. Қабӯtar дар аввалин тафаккури маърифатии инсон рамзи қувваи некӣ буда, фариштагон, ҳатто ҷинсҳои мавҳум аз ҷумла, парӣ, ки ба инсон наздикий дорад, баъзан дар сурати қабӯtar тасвир мешуд. Баъдтар ин Ҷаранда ба ҳуд рамзи сулҳро гирифта, дар назари мардум мӯътабар гардидааст.

Лаклак низ дар тасаввуроти асотирии мардум ҳамчун як Ҷарандай муқаддас ҳисоб мейёбад. Чун омадани ин Ҷаранда муждаи қишигу кори дехқонӣ буд, мардум нисбати он таваҷҷуҳ пайдо намуданд.

Дар афсонаҳои мардуми тоҷик уқоб низ Ҷарандай мунис тасвир ёфтааст. Афсонаи “Рӯбоҳ, уқоб, гург, хирс ва шоҳзода”, ки дар байни сокинони Бадаҳшон ҳеле маъмул аст, аз боби дӯстии уқоб бо инсон нақл мекунад. Уқоб ҳама вақт бо тезбинию зирақиаш шоҳзодаро аз ҳодисаву воқеоти олам ҳабар намуда, дар душвортарин лаҳзаҳо ҳатто вайро начот ҳам дода буд³³. Чунин тасвирҳо баёнгари онанд, ки мардуми тоҷик нисбати ба ин Ҷаранда, ҳанӯз аз замонҳои ҳеле қадим таваҷҷуҳ доштаанд.

Яке аз Ҷарандагони асотирӣ, ки аз замони ҳеле қадим дар байни мардум маълуму машҳур аст, образи Симурғ мебошад. Ба пиндошти мардуми Бадаҳшон Симурғ дар баландтарин қуллаҳои кӯҳи бузурги олам маскан гирифта, дарвозаи моҳу хуршедро посбонӣ мекунад ва дар душвортарин лаҳзаҳо ба қаҳрамонони асотирӣ кӯмак мерасонад. Симурғ барои мардум чун намоди некӣ, рамзи рафоқати бепоён ва кумаки

³² Обидов, Додоҷон. Дар бораи суруди “Ғучӣ, ғучӣ баҳор шуд” / Д. Обидов // Масъалаҳои фолклори қишиварҳои форсизабон. – Душанбе, 1998.–С. 39–4

³³ Сказки народов Памира. Перевод с памирских языков. /Составление и комментарии А. Л. Грюнберга и И. М. Стеблин Каменского.–Москва: Наука, 1976.–535 с.

човидона ба ҳисоб рафта, бо ҳамин хислатҳояш дар устураҳо тасвир шудааст.

Устураҳо доир ба олами парандагон ба давраи аввали тарққиёти ҳаёти иҷтимоӣ рост меомаданд. Аввалин чизе, ки инсон эҷод мекард, ин устура буд. Бинбар ин нахустинсон ормонҳояшро дар устураҳо баён мекарданд. Ҳатто расму маросим, дину ойин низ аз устураҳо сарчашма мегиранд. Азбаски дар он даврон парандагон чун манбаи асосии ҳаёти нахустинсон арзёбӣ мешуданд, онҳо амалӣ гаштани орзуу омолашонро дар кӯмак, рафтору ҳаракати парандагон медиданд.

Фасли дуввум “**Тасвири сифатҳои зишт дар осори шифоҳии мардуми Бадаҳшон**” ном дорад. Дар ин фасл доир ба парандагоне, ки дар фаҳмиши мардум хислати манғӣ доранд, маълумот дода шудааст. Одамон дар тӯли ҳаёташон образи ҷонваронро дар маркази диққат гузошта, тавассути рафтор, амал, овоз ва ҳатто рангашон пайомадҳоро пешгӯй мекардаанд. Онҳо ҳар як рафтору кирдор, инчунин тарзи овози парандагонро ба мушоҳида гирифта фоли нек ё бад будани онро муайян менамуданд.

Аз замони бостон акка бо ҳосияти неку бадаш дар байни мардум машҳур будааст. Вай бо садояш баъзан хабари хуш ва баъзан хабари бад ба мардум мерасонад. Гӯё рангаш ҳам барои ҳамин сиёҳу сафед аст. Сиёҳӣ ин нишонаи зулмоту торикӣ ва сафедӣ ин нишонаи хурсандӣ аст. Ранги сиёҳу сафедро муҳаққиқи фолклор ва адабиёти Бадаҳшон В. Охониёзов дар тадқиқоташ зери назар гирифта қайд менамояд, ки ранги сафед рамзи ҷовидоният, покӣ ва беолоиширо дар оини зардуштӣ нигоҳ доштааст. Ранги сиёҳ бошад, рамзи қувваи бадӣ ва муқобили рӯшанӣ буд ва агар зарурияти истифодаи ин ранг ба хотири ягон амали нек пеш омад ҳам, зардуштиён онро ба тавр ва талаффузи маҳсус ба кор мебурданд³⁴. Ба ин хотир нисбати акка вобаста ба ранги сиёҳу сафедаш ду намуди тасаввурот вучуд дорад.

Баъзе парандагон дар тасаввур ва боварҳои мардум ба гурӯҳи парандагони ҳосияти баддошта чудо шуда, ҳатто аз рӯи рафторашон паёмадҳои бадро муайян менамуданд. Яке аз чунин парандагон зоғ мебошад. Гумон меравад, ки чанд ҳосияти зоғ боис гардидааст, то мардумон нисбат ба вай муносибати манғӣ дошта бошанд. Чунончи, ранги зоғ нишонаи торикӣ ва бадбахтӣ аст ва баъзан иблис ҳам дар сурати зоғ тасвир меёбад. Ё худ, дар тасаввури мардум ин паранда хабари бадро мерсонад, ҳатто дар зиндагии воқеӣ ҳам овози ин парандаро бо фоли бад ба мушоҳида гирифтаанд.

Дар тасаввuri мардум эзорсурхак низ парандаи наҳс ҳисоб мешавад. Дар ривояте, ки дар байни мардуми Бадаҳшон интишор ёфтааст, кофирон Бибӣ Фотима-ро таъқиб мекунанд. Ӯ аз таъқиби онҳо ба тарафи кӯҳ гурехта рафт. Дар ин ҳангом як қисми кӯҳ монанди дар

³⁴ Охониёзов, Варқа. Берангӣ–ҳосияти оғаридгор / В. Охониёзов.– Душанбе, 2010. – 178 с.

кушода шуд, Хотуни Қиёмат дохили он гардид ва дар аз пасаш пӯшида шуд, ки як қисми рӯймолаш дар берун монд. Эзорсурхак омада, рӯймолашро нӯл задан гирифт ва дар қучо пинҳон шудани Бибӣ Фотима-ро ба кофирон нишон дод”³⁵.

Бумро ҳам парандай наҳс ҳисоб мекунанд, зоро ба ақидаи мардум, агар вай дар ҷое пайдо шавад, он макон ба вайроне табдил меёбад. Ё ин ки, агар сояи он болои сари касе афтад, он шахс бенаво мешавад.

Умуман устураҳо ва нақлвораҳо оид ба образи парандагон дар даврони инкишофи маърифати инсонӣ қатъ нагардида, балки давра ба давра шаклашонро иваз карда, то имрӯз бо шаклу шеваи нав дар осори бадеӣ гуфта мешаванд.

Боби сеюми рисола “Чойивазкуни устураҳо дар расму ойин ва осори шифоҳии мардуми Бадаҳшон” ном дошта, фасли аввали он “Инъикоси табдили инсон ба ҳайвону парандагон дар устураҳои Бадаҳшон” мебошад. Дар ин фасл аз хусуси табдили инсон ба олами ҳайвонот ва робитаи ҳайвоноту парандагон ба расму маросимҳои мардумӣ, ки дар устураҳо ва ривояту афсонаҳо акс ёфтаанд, иҷмолан изҳори назар карда мешавад.

Наҳустинсон ба табиат ва мавҷудоти он эътиқод пайдо карда карда, аз ҳайвоноту парандагон улгӯ сохта, ҷонварони табиатро парастиш мекард ва бисёре аз боварҳои дигар ба онҳо мансуб медонист. Агар дар устураи байни мардуми рус модару духтар сурати гургро гирифта бошанд, дар Бадаҳшон марди бенаво аз Ҳудо илтиҷо мекунад то вайро ба гург табдил дихад. Баъди чанд вақт вай ба Ҳудо шукргузорӣ карда, гург аз сари нав сурати одамиро мегирад. Дар қисми дигари устураву афсонаҳо хурӯс ба сурати инсон табдил ёфтааст. Дар баробари ин аз мазмуни бештари устураҳо маълум мегардад, ки инсон бо содир кардани гуноҳ сурати одамиро аз даст медиҳад. Ба яке агар дуои бади кампиру мӯйсафед сабаб гардад, ба дигараш беътиноӣ нисбати ашхоси баландмартаба ва тотем низ сабаб гардиданд. Мавриди зикр аст, ки баъзан ба сабаби фироқу ҷудоӣ инсон ба паранда табдил ёфтааст.

Қариб дар тамоми асотири ривоят ва афсонаҳои ҳалқияти дунё аз хусуси муносибати занон бо олами ҳайвонот, махсусан бо хирс мушоҳида гардида, оқибат зан аз хирс паҳлавонеро ба сурати одамӣ таваллуд мекард. Азбаски хирс ҳайвони тануманд ва пурзӯр буд, ба дунё омадани шахси баҳодурро ба ин ҳайвон нисбат медоданд. Ба гайр аз ин, мувоғики тасаввуроти қадимии одамон рӯҳи инсон ба ҳайвону паранда дохил мешавад ва он ҳайвон ё паранда тотеми он ҳалқият интиҳоб мешавад ва нисбати он муносибати хуб зоҳир менамоянд.

Дар маҷмуъ ин навъи осори шифоҳӣ гувоҳӣ медиҳад, ки қисми муҳими ақида ва тасаввуроти асотирии ҳалқҳои гуногуни олам умумият

---

³⁵ Азорабекова Ширингул-сокини деҳаи Поршиневи ноҳияи Шуғнон, соли таваллуд 1966, маълумоташ олий.

доранд. Пас ин умумият гувоҳи он аст, ки ҳамаи халқҳо дар аҳди бостон аз як решай маданий об меҳӯранд.

Фасли дуввум “Мавқеи рамз дар боварҳои асотирӣ ва маросимҳои мардумӣ” ном дорад.

Дар ин фасл моҳияти рамзӣ гирифтани устураҳо ва афсонаву ривоятҳо таҳқиқ шуда, ҷанбаи бадеӣ касб кардани онҳо мавриди баррасӣ қарор мегирад.

Яке аз идҳои қадимаи мардуми тоҷик Наврӯз мебошад. Ҷанбаи устуравӣ доштани иди мазкур ва дар алоқамандӣ бо олами ҳайвонот гузаронидани он яке аз руҳҳои асосии фарҳанги гузаштаи халқамонро нишон медиҳад.

Дар ин маросим, ҳангоми пок кардани хона аз гарди орд рӯи деворҳои хона расми оғил ва даруни он гӯсфанд, буз ва дар ҷо – ҷо оҳувонро тасвир мекарданд. Ин расмҳо рамзӣ буда, мазмуни зиёд шудани чорво ва фаровон гаштани ширро ифода мекарданд. Расмҳо, асосан, ба рӯҳияи қадими “ҳайвонпарастӣ” ва шикор вобастагӣ доранд.

Дар баробари ин, дар бисёр ҷойҳои Кӯҳистони Бадаҳшон ба он боварӣ доштанд, ки дар ҷашни Наврӯз гӯсфанди барои ид парваришёфтаро ба хона дароварда, дар пешаш обу ҷаву алафро мегузоранд. Агар гӯсфанд ба ин се ҷиз аввал майл кунад, он ҷиз ҳамон сол фаровон мешавад³⁶.

Ҳамчунон, аз мӯҳтавои устураҳо бармеояд, ки халқиятҳои дунё на танҳо ҳангоми ба ҷо овардани маросим, балки дар номгузорӣ ҳам аз олами ҳайвонот фаровон истифода мебурданд. Ин тарзи номгузорӣ дар ҳуд рамзҳои гуногун дошта, одамон ба он боварӣ ва эътиқод доштанд.

Дар Кӯҳистони Бадаҳшон агар фарзандони падару модаре дар овони тифлӣ пайи ҳам реҳлат кунанд, ба фарзандони минбаъдаашон ба умеди сиҳатии танашон номи ягон паранда ва ё ҳайвон мегузоранд, ба мисли номҳои мардонаи Булбул, Кабӯтар, Боз, Шоҳин, Шер, Гург, Боша ва номҳои занонаи Тутӣ, Товус, Партовус, Зариз (Кабк), Чах (Мурғ), Парасту. Бо мурури замон ба ин номҳо шоҳ (Кабутаршоҳ, Булбулшоҳ) ва Мамаду Алӣ (Бозмамад, Шермамад, Шералӣ, Гургалӣ) илова шудаанд.

Тибқи ишораи фолклоршинос Д. Раҳимов “Зооморфизм дар суннати номгузории бисёр ҳалқҳо низ таъсир гузаштааст. Масалан, дар ному насабҳои англisisи Фокс, Лион, Волф, ному насабҳои русии Лев, Зайтсев, Медведев, Волков, дар номҳои ўзбекии Бўрий, Арслон, Бургут, дар номҳои тоҷикӣ - Гургалӣ, Шералӣ, Алишер, Товус, Тутӣ, Қумрӣ ва ғайра таъсири тасаввуроти зооморфӣ боқӣ мондаанд”³⁷. Ин гуна номгузорӣ

³⁶ Шакармамадов, Нисормамад., Шакармамадов, Ориф. Наврӯзи Бадаҳшон / Н. Шакармамадов, О. Шакармамадов. – Хоруғ: Маърифат, 2003.- 46 с.

³⁷ Раҳимов, Дишод. Зооморфные образы таджикских волшебных сказок / Д. Раҳимов // VIII Лазаревские чтения: «Лики традиционной культуры в современном пространстве: ренессанс базовых ценностей?»: сб. материалов междунар. науч. конф. Челябинск, 27–28 февр. 2018 г.: в 2 ч. / сост. Л.Н. Лазарева. – Челябинск: ЧГИК, 2018. –Ч.1.–С. 40–44(–276с.).

дар натицаи ба ҳам наздик будани хислату рафтори ашхоси алоҳида ва ҷонварон, аз як тараф пайдо шуда бошад, аз тарафи дигар, ин ҳолат тасаввуроти қадимии одамонро дар бораи хешии инсону ачноси табиат нишон медиҳад. Ҳарчанд ки устураҳо шакли қадимаи тасаввуроти инсонӣ бошанд ҳам, вале онҳо нишондиҳандай тарзи зисту зиндагонии ҳар як ҳалқият ба шумор мераванд. Ба ҷо овардани расму ойинҳо аз ҷузъиёти тамаддуни ҳалқ дарак дода, ин арзишҳо дар устураву ривоятҳои ҳалқӣ барҷаста акс ёфтаанд.

ХУЛОСАҲО

I. НАТИЧАҲОИ АСОСИИ ИЛМИИ ДИССЕРТАТСИЯ:

Асотир, нақлу ривоятҳо ҳазинаи дастаҷамъонаи инсоният маҳсуб ёфта, асоси фарҳанги ҷаҳониро шакл медиҳанд. Имрӯз дар бораи устураҳо ва дарку фаҳми онҳо асарҳои зиёде таълиф шудааст. Дар онҳо оид ба тасвири образи ҳайвоноту парандагон ва дигар мавҷудоти зинда, маълумоти муҳталиф таъкид гардидаанд.

Дар ин рисола низ мавқеи устуравии образи ҳайвоноту парандагон дар тафаккури эҷодии мардуми Бадаҳшон мавриди пажӯҳиш қарор гирифтааст. Дар рисола аз сарчашмаҳои шифоҳӣ истифода шуда, баъзе афсонаву ривоётеро, ки ба ин масъалаҳо алоқаманданд, бо диди нав таҳқиқ шудаанд.

Бори дигар ишора шуд, ки асотир шакли ибтидоии тафаккури инсонӣ буда, сарчашмаи пайдоиши осори динӣ, бадеӣ, фалсафиву илмӣ маҳсуб меёбанд. Маҳсусан, дар бораи архетипҳои ҳайвоноту парандагон ва тағиیرёбии онҳо дар суннату анъанаҳои мардумӣ таҳқиқ пурра нашудааст. Дар ин рисола ҷанбаҳои муҳталифи эътиқоди мардум, ки дар урғу одатҳои тоҷикони Бадаҳшон бοқӣ мондаанд, ҳамаҷониба таҳлил ёфтаанд.

Дар нақлвораҳои қадим образи парандагону ҳайвонот нақши муҳим доштанд ва ҳар яке аз онҳо ҳамчун рамз истифода мешуданд. Дар аксари фарҳангҳои ҷаҳон, ҳар паранда ё ҳайвон ҳамчун як нерӯи фавқулода ҳисоб мешуд ва ҳангоми дучоршавӣ бо мушкилот, ба онҳо паноҳ мебурданд ва дар баъзе фарҳангҳо, аз онҳо дастгирӣ мечустанд ва танҳо дар маросими динӣ онҳоро қурбонӣ мекарданд. Мардуми тоҷик аз ҷумла, сокинони Бадаҳшон ба ҳайвоноту парандагон муҳаббати хоса доранд ва дар фолклорашон низ онҳоро ситоиш мекунанд.

Эҷодиёти шифоҳӣ роҳи дарозеро тай карда, аз шаклҳои ибтидоии қабилавӣ то ба вучуд омадани давлатдорӣ, аз содатарин тасаввурот то таҷассуми шаклҳои бадеии ҳодисаҳои табиат, ташаккул ёфтааст. Дар асотир инсон аввалин таҷрибаи хулосаҳои бадеӣ ва инъикоси ҳақиқатро нишон дод, ки баъдтар барои ба вучуд омадани адабиёт замина шуданд. Ҳақ ба ҷониби академик А. Раҳмонзода аст, ки арзиши тафаккури асотириро ба ин тарз баён мекунад: “Арзиши тафаккури асотирӣ, пеш аз

ҳама дар он аст, ки низоми рамзии образҳоро вобаста ба падид омадани устура дар соҳти ҷамъиятӣ ошкор месозад ва зеҳни устуралардозро доири воқеаҳои руҳдода ифода мекунад”³⁸.

Асотир, боварҳои асотирӣ, ривоятҳо, ки муҳаррики сужаашон ҳайвонот ва парандагон мебошанд, яке аз қадимтарин шаклҳои тафаккури инсонӣ ба шумор мераванд, чунки олами ҳайвонот ва парандагон одамонро дар тамоми мавҷудияти таърихии башарият ҳамроҳӣ мекунанд. Муайян шудааст, ки устураҳои алоқаманд бо ҳайвоноту парандагон тотемизмро ба вуҷуд овардаанд. Ҳар як ҳалқу қишвар ақидаҳои гуногуни тотемистӣ доранд ва вобаста ба он ҳар гуна расму маросимро ба ҷо меоранд. Мисоли ин гуфтаҳо дар таҳлили тасаввуроти устуравии мардуми Бадаҳшон вобаста ба ҷонварон дида баромада шуд. Далели он, ки парандагону ҳайвонот рамзи некӣ ё бадӣ ҳастанд, албатта, бештар ба натиҷаи ақлу тафаккури инсонҳо марбут аст.

Ҷаҳони мусир, ки бо суръати ҳаракат ва пешрафти худ собиқа надоштаст, дар баробари дастовардҳои назаррас, инчунин дорои заъфу камбудиҳои зиёд низ мебошад. Аз ҷумла, таваҷҷӯҳи насли мусир ба унсурҳои фарҳангии пешина кам ба назар мерасад ва ҷамъоварӣ, таҳлилу таҳқиқии ҷунин унсурҳо яке аз роҳҳои ҳифзи онҳо ба шумор меравад.

Унсурҳои тасаввурот ва боварҳои алоқаманд бо олами ҳайвонот ва парандагон маҳз яке аз рукнҳои тез нестшавандай эҷодиёти шифоҳии мардум мебошанд, ки дар муддати тӯлонӣ ҳифз шудаанд ва ҳифзи минбаъдаи онҳо низ вазифаи насли қунунӣ мебошад. Аз ин нуқтаи назар низ аҳамияти рисолаи пешниҳодшуда қалон аст, зеро дар он якумин маротиба маводи асотирӣ (дар шароити бехат) ҷамъ шуда, мақом, ҳусусияти симоҳои (образҳои) асотирии ҳайвонот ва парандагон дар фолклори Бадаҳшон зери таҳқиқ гирифта шуд.

Инчунин, таъин гардид, ки омӯзиши мифологии боварҳои (ақидаҳои) маскунони минтақаи Бадаҳшон пеш аз ҳама барои аниқ дарк кардани тағйироти ҷорӣ дар шуури объективии (ҳақиқати) табиӣ ва андӯхтани дониш ва таҷрибаи зиндагӣ манбаи зарурӣ аст. Бар замми ин, тадқиқоти матнҳои шифоҳӣ, таассуротӣ, боварҳо, асотир, ки ҳанӯз дар байни мардум дар алоқамандӣ бо маросимҳо ва урғу одат мавҷуданд, мавриди таҳлил қарор гирифтаанд, ки яке аз навгониҳои рисолаи илмӣ ба шумор меравад.

Ба тариқи мушаҳҳас, аз таҳқиқу таҳлил ва тафсиру тавзехи амиқи мавзӯи марбут ба ақидаҳои асотирии мардум оид ба ҳайвоноту парандаҳо ҷунин хуласаҳои илмӣ рӯи кор омаданд:

---

³⁸ Раҳмонов, Абдуҷаббор. Пиндорҳои асотирӣ дар адабиёти тоҷикӣ / А. Раҳмонов. – Душанбе: Диловар – ДДМТ, 1999.– 196 с.

1. Эътимод ба баъзе парандагону ҳайвонот на танҳо дар фарҳанги оммавии халқи тоҷик, балки дар урфу одатҳои шифоҳии тамоми мардумони миллатҳои мухталиф низ ҷой дорад. Ин унсурҳои асотирӣ дар бораи як қатор парандагону ҳайвонот беҳтарин ҷанбаҳои ахлоқиро инъикос мекунанд. Ин замина нишон медиҳад, ки қисми муҳими устураҳо ва ғояҳои халқҳои гуногуни олам умумияти муштарак доранд ва ба он далолат мекунад, ки ҳамаи миллатҳо решашои яқсон доранд.

2. Асотир ва дигар навъҳои фолклории ба он алоқаманд ифодагари асосии дараҷаи бинишу дониш, фаҳмишу дарки ҷинсу ашё ва ҳодисаҳои табиат дар замону макони мушаххас буданд. Ҳамчунин, онҳо нишондиҳандай ақида ва тасаввуроти одамоне нисбат ба ҷинсу ҷонварони муҳити зисташон мебошанд, ки мафкураи собиқаи аҷдодонашонро ҳифз медоранд.

3. Дар заминаи бархе аз бовару эътиқодот, ки бунёди онҳо ақидаҳои асотирӣ аст, нақл ё ҳикояте оғарида шуда, паҳн гаштаанд, ки дар онҳо саргузаште ё ҳодисаи нақлшуда ҳусусияти воқеӣ касб кардаанд.

4. Аз асотир, ривояту афсонаҳо ва дигар навъу намудҳои фолклорӣ, ки ақидаҳои асотириро акс кардаанд, бармеояд, ки қисми муҳими он ақидаҳо ё тасаввуроти ягонаи одамони кишварҳои гуногуни аз ҳамдигар хеле дур сукунат дошта, нисбат ба ашёву ҳодисаҳои табиат ва ҷинсҳои ғайритабиӣ, дар ягон замони кӯҳан ба вучуд омадаанд ва шакли муайян гирифтаанд. Ба гузашти ҷандин ҳазорсолаҳо, дар натиҷаи парокандашавӣ ва кӯчиши қавму қабила ва халқҳои бутун ба кишвару манотики гуногуни олам, асотиру ривоятҳои онҳо ҳам вобаста ба дигар шудани муҳити зист ва тағииротҳои таъриҳӣ тобишҳои нави маънӣ пайдо кардаанд. Дар мазмуни қисме аз он асотир, ривояту афсонаҳои асотирӣ тағиироти ҷиддӣ ба вучуд омада, ҳатто матлаби гӯяндаҳои давраҳои ибтидоии онҳо низ аз байн рафтанд.

5. Парастиши ҳайвоноту парандагон ва дар заминаи он ба вучуд омадани ақидаҳои асотирӣ ба тарзи зисту зиндагии одамон рост омада буд ва нахустинсон хост, то бо ин тарз олами табиатро ба худ тобеъ намояд.

Умуман, устураҳо доир ба олами ҳайвонот дорои беҳтарин ҷанбаҳои ахлоқӣ буда, дар гузаронидани маросим ва оинҳо аз онҳо васеъ истифода гардидааст. Ин унсурҳо, аз як тараф, агар ақидаҳои тотемистиро нишон дода бошанд, аз тарафи дигар онҳо арзишҳои маънавию фалсафӣ ва фарҳанги бои мардум, аз ҷумла халқи тоҷикро аз насл ба насл интиқол медиҳанд. Рисолаи таълифёфта аввалин таҳқиқоти илмӣ дар омӯзиши ин масъала дар фолклори Бадаҳшон буда, ба ғояҳои қадимии мардуми Бадаҳшон дар бораи ҳайвонот ва парандагон равшаний меандозад. Ҳамзамон, дар ин кор намунаҳои эҷодиёти даҳонии маскунони Бадаҳшон баррасӣ гашта, ҷаҳонбинии ин мардум дар марҳилаҳои гуногуни рушди ҷомеа таҳқиқ шудаанд.

II. ТАВСИЯҲО ОИД БА ИСТИФОДАИ

АМАЛИИ НАТИЧАХО:

1. Жанрҳои фолклорие, ки дар онҳо ҳайвонот тасвир шудаанд, бисёр паҳлӯҳои зисту зиндагонии инсонро мукамал менамоянд. Агар дар қисме аз нақлвораҳо образи ҳайвонот ҷанбаи парастишӣ пайдо карда бошанд, дар қисми дигар хислатҳои зишт пайдо намуда, бо ин шакл ба жанрҳои дигари фолклорӣ роҳ ёфтаанд [6-М].

2. Жанрҳои фолклорие, ки аз тасаввуроти асотирий сарчашма гирифта будаанд, нишондиҳандай расму маросимҳои гуногун, урфу одатҳо мебошанд. Инсоният барои баёни эътиқоду боварҳояш нисбат ба ҳайвоноту парандагон ҳар гуна расму оинро ба ҷо меоварданд. Ҳар як ҳалқияти вобаста ба шароити ҷуғрофӣ, маданий ва фарҳангииашон расму оинҳои хоси худро доштанд. Бархе аз ин маросимҳо агар аз ҳамдигар тавофут дошта бошанд, бархи дигари онҳо ба ҳам хеле монанданд. Дар байни ҳалқияти дунё маросими мотам вучуд дорад, ки он аз бисёр ҷиҳат ягонагии ақида ва тасаввурот дар асотири ривоятҳо аксёфтаи онҳоро нишон медиҳад. Албатта, баъзе суннатҳои ин маросим дар ҳар як ҳалқ ба тарзи зисту зиндагонӣ ва урфу одати онҳо алоқаи зич дорад, ҳарчанд бунёдаш як аст. Маҳз ҳамин гуна ихлосу боварҳо буданд, ки расму маросимҳои суннатӣ ба вучуд омадаанд [4-М].

3. Инсон ҳанӯз аз замонҳои хеле қадим нисбати ҳайвоноту парандагон таваҷҷӯҳ зоҳир карда буд. Вай эътиимоду эътиқодашонро нисбати ҷонварони табиат бо роҳу усулҳои гуногун ифода намуда, онро аз насл ба насл боқӣ мегузошт. Яке аз ин усулҳо ин рақсу бозӣ буд, ки дар сурати ҳайвоноту парандагон ичро гардид. Рақсу бозӣ дар сурати ҳайвоноту парандагон дар натиҷаи меҳнат ва иртиботи инсон нисбати чорво, ки дар рӯзгорашон хеле муҳим буд, пайдо шуд[5-М].

4. Бо вучуди оне, ки устураву ривоятҳо дар шаклу намудҳои гуногун эҷод мешаванд, онҳо хоси танҳо як ҳалқ набуда, балки фарогири фолклори тамоми ҳалқияти дунё мебошанд. Ин намунаҳо ҳаргиз маънии онро надоранд, ки тобишҳои маҳаллӣ ва хусусиятҳои миллии фолклори маҳалу минтақаҳои ҷудогона инкор карда мешавад. Маҳбубияти инсон нисбат ба ҳайвоноти хонагӣ ба сурудҳои мардумӣ, афсонаҳо ва расму ойинҳо ҳам роҳ ёфта буд[6-М].

5. Дар гузаштаи дур инсоният бисёре ҳодисаҳои табииро дарк ва пешгӯй кардан наметавонист, бинобар ин, бисёре аз ин ҳодисаҳоро тавассути ҳаракату рафтори ҳайвонот, парвоз ва баланд кардани садои парандагон, инчунин бо дигар роҳу равишҳо мушоҳида карда, ҳар гуна тағироти ҷузӣ ва қулиро дар табиат пешгӯй мекарданд. Авзои табиат, ки дар ҳаёти мардуми кӯҳистон роли ҳалкунанда бозид, онро ҳам ба амалу ҳаракати пардандагон нисбат доданду аз он хулоса бароварда, мувофиқи он амал намуданд. Аз ҷумла, кишту кор, обёрий кардани замин ва дигар корҳори мавсимӣ, ки ба вазъи боду ҳаво вобаста будаанд, тавассути ҳаракату парвози парандагон ба роҳ мемонданд[13-М].

6. Бархе аз суратмисолҳои асотирӣ ҳарчанд, ки дар фарҳанги дигар ҳалқиятҳои дуру наздик хислати некро дошта бошанд, вале вобаста ба эътиқоду боварҳои мардуми қӯҳистон онҳо ҳамчун тимсоли бадӣ шинохта шудаанд. Ин гуна муносабати одамон нисбати бархе аз парандагон ба хусусияти рамзӣ пайдо кардани ранги онҳо иртибот дорад [8-М].

7. Бо гузашти замон дар натиҷаи инкишифӣ ҳаёти моддиву маданий асотир шакли навро гирифт, ки ин шакливазкунӣ ҳатто ба одату расму ойинҳо табдил ёфта буд. Ривоятҳо, мақолҳои мардумӣ исбот меқунанд, ки нақлҳои асотирӣ пояи арзи ҳастӣ гардидаи маросимҳои шудаанд [10-М].

Ҳамин тавр, аз мӯҳтавои устураҳову ривоятҳои мардумӣ вобаста ба олами ҳайвоноту парандагон маълум мегардад, ки инсоният ҳанӯз аз замони арзи ҳастӣ намуданаш урфу одат, расму ойин, бовару эътиқоди худро дар алоқамандӣ бо ҷинсҳои мавҷудаи табиат мегузаронданд. Тавассути ин алоқамандӣ бори дигар робитаи ногусастани инсону табиат дар фолклори мардуми тоҷик нишон дода шудааст.

Аз ин рӯ, устураву ривоят ва дигар жанру намудҳои фолклориро нишондиҳандай фарҳанги волои ҳар як ҳалқ эътироф кардан зарур аст, ки пажӯҳиши ин масъалаҳо дорои аҳаммияти маҳсус мебошад.

ФЕҲРИСТИ ИНТИШОРОТИ МУАЛЛИФ

I. Мақолаҳо дар маҷаллаҳои илмии тақризнашавандай КОА-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон:

[1-М] Қурбонхонова, Нуричаҳон. Саг дар тасаввuri мардум // Ахбори Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон. Маҷаллаи илмӣ. Бахши илмҳои филологӣ. Шумораи 3. 2008. - С. 132-134.

[2-М] Қурбонхонова, Нуричаҳон. Ривояту ақидаҳои асотирӣ доир ба қабӯтар // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Маҷаллаи илмӣ. Бахши илмҳои филологӣ. Шумораи 4. 2019. -С. 190-193.

[3-М] Қурбонхонова, Нуричаҳон. Умунияти асотиру ривоёти ҳалқҳо // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Маҷаллаи илмӣ. Бахши илмҳои филологӣ. Шумораи 5. 2019. - С.216- 218.

[4-М] Қурбонхонова, Нуричаҳон. Нишонаҳои тотемизм дар маросимҳои суннатӣ // Суханшиноси. Маҷаллаи илмӣ. Шумораи 1. 2019.- С.143-148.

[5-М] Қурбонхонова, Нуричаҳон. Рақсу бозӣ дар сурати ҳайвоноту парандагон дар Қӯҳистони Бадаҳшон // Паёми Донишгоҳи давлатии Боҳтар ба номи Носири Ҳусрав. Маҷаллаи илмӣ. Бахши илмҳои филологӣ ва иқтисод. Шумораи 1/3(65). 2019. -С.75-78.

[6-М] Қурбонхонова, Нуричаҳон. Тасаввурот доир ба нах chir дар фолклори мардуми Бадаҳшон// Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ. Маҷаллаи илмӣ. Бахши илмҳои филологӣ. Шумораи 4(87). 2020. - С. 163-166.

II. Асарҳои дигар

а) Мақолаҳо дар дигар маҷаллаю маҷмӯаҳои илмӣ:

- [7-М] Қурбонхонова, Нуричаҳон. Эътиқод ба хурӯс // Фарҳанг. Шумораи 3-4. 2002.- С.57-58.
- [8-М] Қурбонхонова, Нуричаҳон. Зоғ дар тасаввури мардум // Масъалаҳои помиршиносӣ. Маҷаллаи илмӣ.- Душанбе, 2003.- С.99-101.
- [9-М] Қурбонхонова, Нуричаҳон. Ягонагии ақидаҳои тотемистӣ дар асотир // Симпозиуми ҷумҳуриявии «Иқтисодиёт ва илми ВМКБ дирӯз, имрӯз ва фардо». Маҷаллаи илмӣ- Душанбе, 2005.- С.113-117.
- [10-М] Қурбонхонова, Нуричаҳон. Асп ва ҳар дар тасаввури мардум (дар ҳаммуаллифӣ бо Н. Шакармамадов) // Масъалаҳои помиршиносӣ. Маҷаллаи илмӣ -Душанбе, 2005. - С.153-162.
- [11-М] Қурбонхонова, Нуричаҳон. Асотири ғов дар фолклори Бадаҳшон // Паёми донишгоҳи Ҳоруғ. Маҷаллаи илмӣ. Бахши илмҳои гуманитарӣ. Шумораи 11.-Ҳоруғ, 2015.- С. 135-140.
- [12-М] Қурбонхонова, Нуричаҳон. Намунаҳои фолклор (доир ба ҳайвонот) дар тадқиқоти М. Аламшоев // Масъалаҳои мубрами помиршиносӣ. Маҷаллаи илмӣ- Ҳоруғ, 2016. С.106-108.
- [13-М] Қурбонхонова, Нуричаҳон. Мушоҳидай тағироти иқлими вазъи таъминот бо ғизо аз рӯи рафтор ва ҳаракати ҳайвоноту парандагон дар Бадаҳшон // Маводҳои конференсияи байналмиллиалии “Навъҳои биологии зироатӣ ва истиқолияти озуқавӣ дар пасманзари фарҳанги зисти манотиқи баландкӯҳи Тоҷикистон” (3-4.08.2016). Маҷаллаи илмӣ - Ҳоруғ, 2016. - С.124-131.
- [14-М] Қурбонхонова, Нуричаҳон. Алоқамандии ҳайвоноту парандагон бо оинҳои Наврӯзӣ // Маҷмӯаи мақолаҳои Симпозиуми байналмиллиалии илмӣ бахшида ба Наврӯз ва мақоми он дар тамаддуни умунибашарӣ (19.03.2016). Институти фалсафа, сиёsatшиносӣ ва ҳуқуқ ба номи А.М. Баҳовиддинови АМИТ.-Душанбе, 1916. - С.38-44.
- [15-М] Қурбонхонова, Нуричаҳон. Нақши барзагов дар рӯзгори инсон ва эътиқоди мардумӣ нисбати он // Маводҳои конференсияи миллии “Саҳми Н.И. Вавилов дар омӯзиши захираҳои гинетикии Тоҷикистон” (2-3.12.2017).- Ҳоруғ, 2017.- С.80-84.
- [16-М] Қурбонхонова, Нуричаҳон. Тадқиқи баъзе аломатҳои огоҳикунандай бадбаҳтӣ дар мисоли ҳайвоноту парандагон // Паёми Донишгоҳи Ҳоруғ. Маҷаллаи илмӣ. Бахши илмҳои гуманитарӣ. Шумораи 12. 2018 - С.184-192.
- [17-М] Қурбонхонова, Нуриджаҳон. Образ коня в письменной и устной литературе / Н. Қурбонхонова// Сборник научных трудов по материалам, международной научно-практической конференции “Становление и развитие нового гуманитарного и экономического занятия” (Белгород. 30.03.2019), - Белгород, 2019. -С.22-26.
- [18-М] Қурбонхонова, Нуриджаҳон. Обсуждение термина “миф” в фольклористике и литературоведении / Н. Қурбонхонова // Сборник научных трудов по материалам, международной научно-практической конференции “Наука, образование, инновация: актуальные вопросы и

современные взгляды” (Таллин. 16-18.12.2020),- Таллин, 2020. – С.673-677.

б) Монография:

1. Устураи чонварон дар фолклори Бадахшон. – Душанбе: Дониш, 2011.-145 с.

2. Устураҳои ҳайвоноту парандагон дар фолклори мардуми Бадахшон.- Душанбе: Сифат- Офест, 2020.- 197 с.

в) Брошюра:

1. Асотир ва ривоятҳо (дар бораи ҳайвонот ва парандагон) – Душанбе: Нодир, 2004.- 39 с.

НАЦИОНАЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ НАУК ТАДЖИКИСТАНА
ИНСТИТУТ ГУМАНИТАРНЫХ НАУК ИМЕНИ АКАДЕМИКА БАХОДУРА
ИСКАНДАРОВА

На правах рукописи

УДК 398 (575.32)

ББК 82.3 (2 тадж)

К-93

Курбонхонова Нуриджахон Мирасановна

МИФИЧЕСКИЕ И ЦЕРЕМОНИАЛЬНЫЕ ИСТОЧНИКИ В
БАДАХШАНСКОМ ФОЛЬКЛОРЕ
(на примере архетипов птиц и животных)

АВТОРЕФЕРАТ

диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических
наук, по специальности 10.01.09 – Фольклористика

Худжанд – 2021

Работа выполнена в отделе фольклора и литературы Бадахшана Института гуманитарных наук имени Баходура Искандарова Национальной Академии наук Таджикистана

Научный руководитель:

Рахмонзода Абдулжаббор Азизи – доктор филологических наук, профессор, академик Национальной Академии наук Таджикистана, Чрезвычайный и Полномочный Посол Республики Таджикистан в Республике Узбекистан

Официальные оппоненты:

Рахмонов Равшан Каҳхоровиҷ – доктор филологических наук, профессор кафедры теории и новейшей персидско-таджикской литературы Национального университета Таджикистана

Аминов Абдулфатоҳ Ҳакимовиҷ – кандидат филологических наук, заместитель директора по научной части Государственного учреждения Научно-исследовательский института культуры и информации

Ведущая организация:

Институт языка и литературы имени Абуабдулло Рудаки Национальной академии наук Таджикистана

Защита диссертации состоится «27» октября 2021 г. в 13:00 часов на заседании Диссертационного совета 6D. КОА - 033 при ГОУ “Худжандский государственный университет имени Бободжона Гафурова” (Республики Таджикистан, 735700, г. Худжанд, проезд Б. Мавлонбекова, 1)

С диссертацией и авторефератом можно ознакомиться в библиотеке ГОУ “Худжандский государственный университет имени академика Бободжона Гафурова” и на сайте www.hgu.tj.

Объявление о защите диссертации размещено на официальном сайте КОА при Президенте Республики Таджикистан www.vak.tj.

Автореферат разослан «__» _____ 2021 года

**Ученый секретарь
диссертационного совета,
кандидат филологических наук, доцент**

Шарипов М. З.

I. ВВЕДЕНИЕ

Актуальность научного исследования. Легенды и мифы как социальное явление присущи любому обществу. Изучение мифов позволяет не только познать древнюю культуру народов и наций, но и получить представление о развитии мышления и взглядов первобытных людей.

Изучение мифологий также важно для определения процесса формирования взглядов и мировоззрения людей и играет значимую роль в установления отношения первобытных людей к природе и обществу. Как отмечает академик А. Рахмонзода: «На основе древних мифов раскрывается не только древняя культура любого народа, но и создается представление об исконной культуре древних людей»³⁹.

Самые ранние представления о происхождении вселенной, перво человеке и многие другие вопросы, связанные с появлением вещей и растений, выражаются в мифах, а затем отражаются в ритуалах, обычаях, фольклоре, устной литературе и других концепциях, а со временем, с развитием интеллектуальных способностей человека, изменив свою форму, некоторые из них исчезли, некоторые – остались в древних картинах, некоторые же, обретя эпический характер, по-новому вошли в литературу и искусство.

Таджикской нации, чье происхождение напрямую связано с арийской расой, известны высшие образцы художественного мышления в форме мифов и легенд. Их изучение создает первичный материал для определения процесса исторического развития данной нации, способов и путей формирования творческого мышления, основ возникновения всемирно известной литературы этого древнего народа.

Часть из этих народных артефактов можно увидеть в фольклоре жителей Бадахшана, принадлежащих к арийской национальности. Они сохранили оставшиеся элементы древнего происхождения в памяти людей, в их обычаях и традициях, а некоторые из них сохранили в мифах, легендах и другой устной литературе по сей день. Интересно, что большинство мифов в фольклоре, изменив свое содержание, приобрели особую популярность и уважение в народе.

Мифические представления о животных и птицах - одна из древнейших форм человеческого мышления. Ученые выяснили, что мир животных и птиц сопровождал людей на протяжении всего существования истории человечества. Каждый народ и каждая страна имеет свои тотемистические взгляды и в соответствии с этим проводят разные ритуалы.

Среди таджикского народа, в том числе среди населения Бадахшана, мифические представления о животных и птицах широко распространены и среди жители этого региона можно увидеть такие представления в различных обрядах и фольклоре. Жители Бадахшана, как и других регионов Таджикистана, с большим уважением относились к животным и птицам, воспевали их в своих первых произведениях, а позже заинтересовались ими, и сравнивая в народных сказках и сказках хорошие и плохие качества человека с их образом и природой, высказали свое мнение о явлениях природы.

---

³⁹ Рахмонов, Абдулжаббор. Пиндорхон асотири дар адабиёти таджики / А. Рахмонов. – Душанбе: Диловар – ДДМТ, 1999. – 196 с.

Мифы о животных и птицах нашли свое отражение в верованиях жителей Бадахшана, а со временем, развив их творческое воображение, в других формах вошли в устную традицию.

В то же время мифические образы животных и птиц, послужившие для выражения характера людей, приобретая образность и аллегоричность, способствовали выражению мечтаний первых людей. Вместе с тем, на основе анализа изображения животных в устных преданиях и легендах определяется их родство с другими арийскими народами.

Степень изученности и научной разработанности темы исследования. До настоящего времени не было ни одного исследования по возникновению и распространению мифологии о животных среди жителей Бадахшана. Можно упомянуть только отдельные статьи в этой области, посвященные роли конкретного животного в представлении и верованиях жителей этого центральноазиатского региона, к которым относятся статья В. Охониезова «Образ горный козел в поэзии на памирских языках» (Душанбе, 2003), Н. Шакармамадова и Н. Курбонхоновой «Конь и осел в верованиях народа» (Душанбе, 2005) и Д. Рахимова «Народные верования и мифологическое представление жителей Бадахшана» (Душанбе, 2016). В отдельных работах по истории, этнографии и культурологии содержатся заслуживающие внимания рассуждения по предмету исследования, в том числе в работах М. С. Андреева “Прозвище жителей различных селений в Матче (Верховья р. Зарафшан)” (Ленинград, 1924), И. Мухиддинова “Обряды и обычай при памирских народностей, связанные с циклом сельскохозяйственных работ” (Москва, 1986), И. Мухиддинова “Реликты доисламских обычаев и обрядов у земледельцев Западного Памира» (Душанбе, 1989), М. А. Бубновой “Культ огня и домашних животных в верованиях древних памирцев” (Душанбе, 2001), Т. Каландарова “Шугнанцы (Историко-этнографические исследования)” (Москва, 2004), Т. Ходжагельдыева “История в наскальных рисунках” (Душанбе, 2005) и К. Аламшоева “Культура охоты на Памире” (Душанбе, 2015).

В представленном исследовании же мифология, связанная с животными и птицами, является центральной темой исследования. В то же время в рамках теоретических представлений таджикских ученых о творческом и устном наследии были представлены новые научные подходы.

Необходимо подчеркнуть, что в таджикском литературоведении данная проблема в некоторой степени рассматривалась в исследованиях таких ученых как О. Муродов “Древние образы мифологии у таджиков долины Зеравшана” (Душанбе, 1979), М. Шукuroв “Шахнаме Фирдоуси и ранняя иллюстративная традиция” (Москва, 1983), А. Хромов “От Рустама до Деваштича” (Душанбе, 1987), А. Рахмонов “Мифические представления в таджикской литературе” (Душанбе, 1999), А. Рахмонов “Мифологические истоки таджикской литературы первой половины XX века” (Душанбе, 2004), Д. Обидов “О песне “Гучи, гучи баҳор шуд”

(Душанбе, 1998), М. Рахимов “Некоторые обычай и обряды, связанные со скотоводством у таджиков Каратегина и Дарваза” (Душанбе, 1960), Р. Рахмони “Мифологические рассказы” (Душанбе, 2004), С. Наимбоев “Некоторые размышления о древних понятиях и мифах о Заххоке” (Душанбе, 1998), Дж. Рабиев “Уратюбинский фольклор” (Душанбе, 1986), Д. Рахимов “Классификация примет таджикского фольклора” (Астерион, 2003) и М. Мавлонова “Роль мифов и особенности мифотворчества в современной таджикской прозе: конец XX-начало XXI века” (Худжанд, 2007) и выразили свои взгляды по мифологии.

Обсуждение роли и места мифов в народном творчестве и в письменной таджикской литературе было начато исследователем литературы И.С. Брагинским. То, что исследователь изложил о мифологии и ее отношениях с литературой проанализировано в его двух работах. В этих работах рассматриваются несколько аспектов мифологии, в том числе художественные особенности мифов, внедрение мифов в структуру эпических произведений таджикской литературы, мифические божества, космогонические мифы, идеи добра и зла, сходство мифических образов в народе и приобретение мифом, жанровых особенностей⁴⁰.

Профессор Вохиджон Асрори является вторым таджикским ученым, обратившим внимание на роль мифов в творчестве С. Айни и А. Лохути. Исследователь анализирует проблему использования мифов устного народного творчества в поэзии С. Айни, концентрируя внимание на такие образы, обозначающие силы добра и зла как дев и человек, дракон и пери и др⁴¹.

Вопрос восприятия и познания мифа в контексте религиозного понимания можно увидеть в научных высказываниях исследователя истории таджикской литературы Холика Мирзозода. Исследователь в основном, анализирует древние мифы иранских народов, подчеркивая их антирелигиозный характер. Такой анализ был проведен в контексте требований времени, но его значение для анализа мифологии, в таджикской литературе беспрецедентно. Основная цель исследователя – это рассмотрение социально-исторического характера и художественных особенностей мифов, что вносит ясность во многие аспекты этой проблемы⁴².

Исследователем Хуршедой Отаконовой, занимающейся в основном, анализом и изучением жанра поэмы в таджикской литературе, высказаны важные замечания по некоторым аспектам мифов, что послужили основой для дальнейшего изучения этого вида литературы. В

⁴⁰ Брагинский, Иосиф Самуилович. Из истории таджикской и персидской литературы / И. С. Брагинский. – Москва: Наука, 1972.–420 с.

⁴¹ Асрори, Вохид. Адабиёт ва фолклор / В. Асрори.– Душанбе: Ирфон, 1967.– 278 с.

⁴² Мирзозода, Холик. Таърихи адабиёти тоджик (аз давраи кадим то асли X). Китоби I [I] / X. Мирзозода. – Душанбе: Маориф, 1987.- 487 с.

частности, ученый без колебаний считает мифологию источником героических поэм⁴³.

О других аспектах мифов и их использовании в формах, видах и жанрах литературы, особенно в классической и современной таджикской поэзии, высказывались ученые М. Шакури, Х. Шарифов, Ю. Бобоев, О. Муродов, Дж. Назриев Р. Раҳмонзода, Р. Раҳмонов, Ҳокироев и другие. Исследователь Равшан Раҳмони, представляя мифы и мифические рассказы как отдельный жанр устного народного творчества, подчеркивает существование у персоязычных народов мифического рассказа с собственной художественной структурой и композицией. Он рассматривает мифическое повествование как отдельное литературное произведение, обладающее определенной формой, содержанием и идеей, демонстрируя тем самым отличие этого типа от художественной сказки⁴⁴.

Профessor Худои Шарифов, наряду с исследованием произведений отдельных писателей, высказывает свои мысли относительно образа петуха и змеи в поэзии Мирсаида Миршакара, а также в своей работе, посвященной «Шахнаме» и поэзии времен Фирдоуси, в первом разделе которой говорится о мифе и его связи со сказкой, в частности, ученый отмечает: «Культурную и литературную среду иранцев, в особенности, до доисламского периода невозможно представить без мифологии. «Шахнаме» как историческое, мифологическое и культурное наследие иранцев богато мифологическими преданиями, легендами, поэмами и сказаниями»⁴⁵. Ученый, подвергая анализу идейное содержание поэмы «Шахнаме», местами указывает на мифы, использованные Абулкосимом Фирдавси.

Наиболее значимые научные изыскания по исследованию роли и места мифов в современной таджикской литературе проведены академиком Абдулджаббором Раҳмонзода. Ученый в ходе разработки теоретических положений по мифологии, рассматривает также особенности использования мифологических персонажей в литературе XX века, в частности подвергает анализу содержание и значение мифологических образов, этические и психологические аспекты мифологических образов в таджикской литературе⁴⁶. Исследователь также ведет активную полемику по проблемам исследования мифологии и вопросам изучения мифа с точки зрения теории и истории литературы.

Учеными А. Раҳмонзода и Р. Раҳмони также проанализировано место древних мифов в праздновании Сада, Навруза, Мехргана и

⁴³ Отахонова, Ҳуршеда. Тахаввули жанри достон дар назми муосири тоджик / X. Отахонова.– Душанбе: Дониш, 1983.– 263 с.

⁴⁴ Раҳмони, Равшан. Афсона ва жанрои дигари насири шифоҳи / Р. Раҳмони.– Душанбе, 1999. –104 с.

⁴⁵ Шарифов, Худои. Шоҳнома ва шеъри замони Фирдавси/Х. Шарифов.– Душанбе, 2014.- 400 с.

⁴⁶ Раҳмонов, Абдулҷаббор. Заминаҳои асотиригу маросими дар адабиёти нимаи аввали садаи XX / А. Раҳмонов. – Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2004. – 294 с.

Тиргана⁴⁷. Несмотря на это, по проблеме мифов о животных и их трансформаций не было проведено всестороннее научное исследование и в представленном диссертационном исследовании, предпринята попытка рассмотрения различных аспектов данной темы в верованиях, ритуалах и традициях народа Бадахшана в сравнении с верованиями и традициями других народов. Также сделана попытка анализа эволюции данных верований и возникновения их в форме художественных жанров.

Теоретическую и методологическую основу исследования составляют работы известных отечественных и зарубежных фольклористов А. Н. Веселовского, В. П. Аникина, А. Н. Никифорова, В. Проппа, Б. Н. Путилова, Ю. Соколовой, Р. Амонова, В. Асрори, Б. Шермухамадова, Д. Обидова, Н. Шакармамадов, Б. Тилавова, А. Раҳмонзода Р. Раҳмони, Д. Раҳими.

С целью решения проблем исследования в диссертации образы и персонажи мифов, собранных среди народов Бадахшана, подвергаются сравнительному анализу с легендами и мифами других народов. Проблемы общности мифологии решаются в диссертации с помощью типологического подхода.

ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА РАБОТЫ

Связь темы диссертационного исследования с приоритетными направлениями исследований, крупными исследовательскими проектами или исследовательскими программами.

Данное диссертационное исследование является частью реализации перспективного плана научно-исследовательской работы отдела фольклора и литературы Бадахшанского гуманитарного института имени академика Б. Искандарова НАНТ на период 2015-2020 гг.

Цели и задачи научной работы. Основной целью представленной работы является определение места мифологии о животных в сознании и жизни жителей Бадахшана как одного из первых источников культурного мировоззрения таджикской нации. Выполнение следующих задач было определено как средство достижения этой цели исследования:

- упорядочение и систематизирование собранного материала о животных и птицах, распространенного среди жителей Бадахшана;
- классификация и анализ мифологического материала о животных (животные и птицы) и определение их места в устном творчестве жителей Бадахшана;
- выявить идейно - эстетические характеристики персонажей животного мира и птиц, олицетворяющих добро и зло;
- рассмотреть некоторые особенности трансформации основных персонажей в связи с изменением мифологических представлений и взглядов людей;

---

⁴⁷ Раҳмонзода, Абдулжаббор, Раҳмони, Раҷшон. «Сада чист? Обонруз аст аз баҳманмоҳ». Мухтасар оид ба таърихи ин ҷашни бостони / А. Раҳмонзода, Р. Раҳмони // Маърифати омузгор. – 2018. – № 1. – С. 4- 10.

- показать общность и различия мифологии о животных и птиц и других жанров устного народного творчества;
- определить причины и основы возникновения мифологии о животных среди жителей Бадахшана;
- определить роль мифов о животных в создании художественных образов общетаджикской культуры .

Проблемы исследования. Основу настоящей диссертационной работы составляет решение следующих задач:

- определение термина «устура» в таджикской фольклористике и литературоведении;
- факторы возникновения мифологий о животных и птицах в таджикском фольклоре;
- проблемы описания мифологических образов в бадахшанском фольклоре;
- особенности отображения превращения людей в животных и птиц в мифологии Бадахшана.

Объект исследования являются предания и поверья жителей Бадахшана, возникшие на основе мифов. Сказания, мифические легенды народа Бадахшана составляют объект научного исследования и служат основой (предметом) для анализа мифов о животных и птицах в представлении народа Бадахшана в их сравнения с мифами других народов.

Предмет исследования. В качестве предмета исследования избраны такие наиболее распространенные в устном творчестве памирцев мифологические образы животных и птиц как: конь, осел, баран, коза, волк, ласточка, куропатки и некоторые другие, демонстрирующие сложную систему верований, обрядов, представлений народа.

Темой исследования является «Мифические и церемониальные источники в бадахшанском фольклоре (на примере архетипов птиц и животных) и в нем подвергаются мифологические образы, связанные с животными и птицами, известные в устном народном творчестве Бадахшана.

Методология и методы диссертационного исследования. В диссертации применяются описательный и историко-сравнительный методы исследования. Названные методы применены в ходе анализа образов и персонажей мифов, собранных среди народов Бадахшана сопоставления с легендами и мифами других народов. Проблемы общности мифологии, как в мышлении, так и в представлении одного народа или разных народов, решаются в диссертации с помощью типологического подхода.

Область исследования. Исследование устного народного творчества жителей Бадахшана о животных и птицах и мифологические образы в устной литературе Бадахшана (на примере животных и птиц) проведено в области фольклористики, в ходе которого подвергаются некоторые аспекты преданий и верований людей к животным и птицам.

Периоды исследования:

- выбор темы;
- поиск, сбор и знакомство с литературными и научными источниками по теме исследования;
- определение степени изученности темы;
- сбор, классификация и анализ фольклорного материала;
- подведение итогов и заключения по теме исследования.

Основная информационно-экспериментальная база исследования. Диссертационная работа выполнена в рамках перспективного плана научно-исследовательской работы отдела фольклора и литературы Бадахшанского гуманитарного института имени академика Б. Ис칸дарова НАНТ и апробирована на международных симпозиумах, республиканских, региональных конференциях.

Источники исследования. Основными источниками работы являются материалы и сведения собранные автором с 2000 по 2020 годы на территории районов Рушан, Шугнан, Ишкашим, Рошткалья Горно-Бадахшанской автономной области Республики Таджикистан и некоторых местностях Вулусволи Шугнан Исламской Республики Афганистан. Также, в работе были использованы материалы и рукописи научного фонда Института гуманитарных наук НАНТ Республики Таджикистан и работы известных отечественных и зарубежных фольклористов и этнографов, фольклорные сборники.

Достоверность результатов исследования. Результатами проведенного исследования являются издание двух монографических работ – «Мифы о животных и птицах в фольклоре насиления Горного Бадахшана» и «Мифы о животных и птицах в фольклоре жителей Бадахшана», а также брошюры под названием «Легенды и мифы (о животных и птицах)», представленные в библиотеки Бадахшанского гуманитарного института имени академика Б. Ис칸дарова, Хорогского государственного университета имени М.Назаршоева и областной библиотеки имени А.Рудаки ГБАО для исследователей фольклористики и его почитателей. Также материалы диссертации были использованы в ходе преподавания лекционных и практических занятий по фольклористике на факультете филологии Хорогского государственного университета имени М. Назаршоева. Основные положения диссертации доложены на международных симпозиумах, республиканских, городских конференциях.

Научная новизна диссертации заключается в следующем: - настоящая работа является первым научным исследованием в таджикской фольклористике и фольклоре Бадахшана, посвящённой древним представлениям народов Бадахшана о животном мире и птицах. В то же время в этой диссертации рассматриваются примеры устного творчества жителей Бадахшана и исследуется мировоззрение жителей Бадахшана на разных этапах развития общества.

На основе сведений и новых материалов в диссертации показано отношение и различные исторические взгляды людей на многие животные и птицы.

Исследование показало, что люди согласно своим мифологическим представлениям, положительно относятся к некоторым животным и почитают их и наоборот, отрицательно относятся к другим и игнорируют их.

Стало известно, что большинство верований, преданий и представлений людей, которые имеют мифологический характер, с течением времени превратились в обычай и даже ритуалы.

Теоретическая значимость диссертационного исследования.

Основные положения и научные результаты исследования могут быть применены в изучении общих проблем бадахшанской и таджикской фольклористики. Также материалы работы могут стать важным источником для мифологических исследований, мифов и легенд других регионов Таджикистана и за его пределами.

Практическая значимость заключается в том, что материалы и выводы диссертации могут служить важным материалом и информацией для исследователей в различных областях общественных наук при изучении философских, антропологических, этнологических и этических проблем.

Также возможно использование исследования в преподавании курса таджикского фольклора, в создании методических пособий, учебников и хрестоматий для высших учебных заведений.

Основываясь на результатах исследования и анализе основной темы научной работы, на защиту выносятся **следующие основные положения:**

- Данные по мифам, связанным с животными и птицами, служат не только примером художественного мышления, но и определяющим фактором социокультурно-исторической правды, свидетельством духовности и мировоззрения народа Бадахшана (как бесписьменных языков).

-Мифы и мифические легенды отражают различные исторические отношения и верования народа Бадахшана, особенность мифологии и представлений о многих животных и птицах же заключается в разнообразии их культа.

-Большинство мифов по прошествии времени превращаются в ритуалы и обычай, становясь частью народных традиций.

-На основе исторических представлений народов по отношению к тому или иному животному или птиц появились разные поверья и верования и со временем некоторые из них почитались.

-Такие поверья и почитания стали причиной появления тотемистических взглядов, в сознании разных народов мира, в том числе и жителей Бадахшана.

-Мифы и легенды о животных и птицах, являясь одним из видов народного творчества, стали не только основой появления жанров народной прозы и оказали содействие их становлению, но по своим особенностям сохранились в составе сказок, преданий, рассказов.

-Каждый народ в зависимости от социально-исторических и природных условий имеет свои представления, взгляды, поверья о живых существах в природе. От этого также получили пользу народ Таджикистана и Бадахшана.

-Местность возникновения мифических представлений является различной, а их формирование и распространение обусловлено условиями жизни и окружения людей.

Личный вклад кандидата заключается в сборе материалов и анализе темы диссертации, а также в классификации и анализе мифологических и ритуальных источников в зависимости от темы и содержания, и этот метод исследования позволил: 1) сравнить мифические и церемониальные источники таджикского фольклора с источниками других народов; 2) изучить теоретический аспект, а также историю происхождения и формирования преданий о животных и птицах; 3) показать архетипы птиц и зверей, относящихся к мифам и изменившие свою форму согласно обычаям и традициям.

Апробация работы. Диссертация обсуждена на заседании отдела фольклора и литературы Института гуманитарных наук имени академика Б. Искандарова Национальной Академии наук Таджикистана (Протокол № 1 от 8.01.2021).

Опубликование результатов диссертации. Основные положения диссертации и некоторые аналитические идеи отражены в 2 монографиях, 1 брошюре, 18 статьях, из которых 6 статей опубликованы рецензируемых изданиях, под редакцией ВАК -Министерством образования и науки Республики Таджикистан и ВАК- Российской Федерации.

Также, научные результаты и аналитические идеи диссертации оценивались в научных докладах исследователя на симпозиумах, международных и республиканских конференциях в том числе на : Международной конференции “Наука, образование, инновация: актуальные вопросы и современные взгляды” (Таллин, 16-18.12.2020), Международной конференции “Становление и развитие нового гуманитарного и экономического знания” (Белгород, 30.03.2019), “Праздник Навруз и его значение для культуры и цивилизации всех стран мира” (Душанбе, 19. 03. 2016 – международный симпозиум), “Разнообразие агробиологии и безопасности питания при повышении условий жизни в свете биоразнообразии культуры горных регионов Таджикистана” (Хорог, 3-4. 08. 2016), “Роль Н. И. Вавилова в изучении генетических ресурсов Таджикистана” (Хорог, 2-3. 12. 2017), “Экономика и наука ГБАО” (Хорог, 25-27. 05. 2005 – симпозиум).

Структура и объем диссертации. Диссертация состоит из введения, трех глав, заключения, библиографии и список информантов. Общий объем диссертации составляет 197 печатных единиц.

II. ОСНОВНОЕ СОДЕРЖАНИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ.

Во введении обосновываются актуальность темы, цель и задачи, предмет, научная новизна, методология исследования, теоретическая

практическое значение исследования и основные положения выносимые на защиту.

Глава первая – «Причины и факторы появления мифов о животных в фольклоре» состоит из трех разделов.

В первом разделе **«Обсуждение термина «миф» в фольклористике и литературоведении»** подвергаются сравнительному изучению определения термина «миф» в различных словарях.

Так, в «Словаре таджикского языка»⁴⁸ терминов «устура» (миф) объясняется выражениями "хурофот" (суеверие) и "афсона" (сказка), а в «Русско-таджикском словаре» интерпретируется как «миф 1. мифы, истории, легенда; 2. в переносном смысле, странное, чудо, сказка, шутка»⁴⁹. Такой стиль интерпретации, встречается даже в специализированных словарях. В «Словаре литературной терминологии», изданном усилиями ряда таджикских ученых, эти понятия понимаются как синонимы⁵⁰.

Русский ученый В. М. Пивоев высказывает следующее мнение по данной проблеме: «Миф происходит от греческого слова и включает в себя много значений, таких как слово, полемика, истории, сказания, сказка и притча»⁵¹.

Русский писатель А. М. Горький сопоставляя миф и сказки, отмечал: «Люди считали миф реальным, а сказку - воображаемым»⁵². В таджикской фольклористике и литературоведении академик А. Рахмонзода следует Ю. И. Бобоеву и утверждает, что «сказка синонимично мифу, однако общность, существующая между ними не позволяет считать их синонимичными»⁵³. Конечно же, между мифом и сказкой существует большая разница, о чем свидетельствуют научные данные.

Профessor Худои Шарифзода выразил свои научные взгляды на мифы, легенды и истории и попытался провести черту между этими тремя типами художественного мышления человека. Учёный объясняет развитие мифа «с начальных этапов культуры и литературы» и, в некоторой степени считает миф «причиной возникновения сокрытого»

⁴⁸ Фарханги забони тоджики. Джилди 2. / Мураттибон Зехни Т., Капронов Н., Ализода И., Арзуманов С. ва диг. – Москва: Советская Энциклопедия, 1969. – 962 с.

⁴⁹ Русско – таджикский словарь (Авторы С. Д. Арзуманов, Х.А. Ахори, М. Бегбуди и др.) – Москва: Изд–во. Русский язык, 1985.– 1280 с.

⁵⁰ Фарханги истилохоти адабиётшиноси / Тахияи Ходизода, Р., Шукуров, М, Абдулджабборов, Т. – Душанбе: Ирфон, 1966. –187 с.

⁵¹ Пивоев, Василий Михайлович. М. Мифологическое сознание / В. М. Пивоев. – Петрозаводск: Карелия, 1991. –103 с.

⁵² Токарев, Сергей Александрович. Ранние формы религии / С. А. Токарев.- Москва: Политиздат,1990. - 622 с.

⁵³ Рахмонов, Абдулджаббор. Заминаҳои асотиригу маросими дар адабиёти нимаи аввали садаи XX / А. Рахмонов. – Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2004. – 294 с.

то есть явления, которое не способны познать видящий глаз и сознание⁵⁴.

Исследователь Р. Раҳмони обобщает основные черты мифов и объясняет это следующим образом. «Мифические истории» отличаются от сказки, каждый из жанров самостоятелен и отличается друг от друга по форме, содержанию и стилистики⁵⁵.

А. Раҳмонов объясняет понятие мифа с точки зрения данного исследователя. «Миф - это история о богах или божествах, в которую люди действительно верят»⁵⁶.

Дилшод Раҳимов в своем учебнике «Таджикский фольклор» объясняет определение «устуры» следующим образом: «Устура - изначальная форма мировоззрения древних людей и своего рода рассказ в социальных науках и антропологии о сотворении вселенной и человека, богах и ангелах, силах и явлениях природы, происхождении животных и растений, небесные тела и другие объекты. Древние люди, не зная законов, явлений и сил природы, представляли бога, стоящего за каждой силой природы, и интерпретировали ее по-своему. Вот почему некоторые ученые считают мифы способом интерпретации событий и сил природы, которая позже превратилась в другие формы устного рассказывания историй»⁵⁷.

Академик А. Раҳмонзода отмечает, что в таджикском литературоведении иногда термин «легенда» используется в значении мифа. Некоторые из легенд перешли из уст в уста, и дошли до нашего времени. Поэтому, их использование не вносит существенной разницы в выражение значения мифа⁵⁸. Исследователь указывает, что мифология является первым фактором развития письменной литературы. Большинство таких выражений и понятий возникают на стыке мифов и легенд и с этой точки зрения применение понятия «мифологические легенды» к ним может быть оправданным. Основой, как мифов, так и легенд является верования и убеждения первобытных людей о существах реальных и потусторонних. Именно анимистические (вера в существование души и духа) и тотемистические (культ животных) взгляды, которые являются важными особенностями мифов и легенд и появились на основе верований и укрепились в них.

Академик А. Раҳмонзода в своем исследовании данного вопроса цитирует иранского ученого Абулхасайна Зарринкуба, который пишет:

⁵⁴ Шарифов, Худои. Шохнома ва шеъри замони Фирдавси/Х. Шарифов.– Душанбе, 2014.- 400 с.

⁵⁵ Раҳмони, Равшан. Хикояҳои асотири / Р. Раҳмони // Фолклор, адабиёт, забон (Мачмуи маколаҳо). – Душанбе: ЭР–граф. 2004.–С.69–72.

⁵⁶ Раҳмонов, Абдулжаббор. Пиндорҳои асотири дар адабиёти таджики / А. Раҳмонов. – Душанбе: Диловар – ДДМТ, 1999.– 196 с.

⁵⁷ Раҳимов, Дилшод. Фолклори таджик. Дастури таълими / Д. Раҳимов. –Душанбе: Эҷод, 2009.– 264 с.

⁵⁸ Раҳмонов, Абдулжаббор. Пиндорҳои асотири дар адабиёти таджики / А. Раҳмонов. – Душанбе: Диловар – ДДМТ, 1999.– 196 с.

«В этой исследовательской гипотезе ученого примечательным является то, что он считает миф “сказанием” и интерпретирует его в этом же значении⁵⁹. Исследователь, не останавливается на этом и продолжает: «В данном случае, точка зрения исследователя достойна поддержки, так как в мифическом повествовании или стиле составления мифа наблюдается структура простонародного повествования. Повествователи и сказители используют мифический способ описания в изложении содержания сказания и раскрытия образа персонажей историй и добавляют мифический оттенок к действиям героев и их образам⁶⁰.

С другой стороны, Равшан Раҳмони утверждает: «в народе существуют различные виды поверий, которые выражаются в различных формах: заклинание, хорошая примета, доброе предзнаменование, гадание, ворожба, колдовство, мифические рассказы. Некоторые люди не только верят этим преданиям, но и считают их частью своей жизни. С другой стороны ученый отмечает, что в народе нет единого термина для такого рода повествования, и в разных регионах их называют «легендой», «историей», «рассказом о пери», «рассказом о Хизре», «приключенческой историей», «слушаем» и тому подобное⁶¹.

Согласно выводам и заключениям литераторов и ученых, мифология, будучи особенным видом первичного художественного сознания народов, была основой не только устных народных жанров, но и сохраняет свои особенности среди таких жанров как сказка, сказание, легенда и тому подобное. Поэтому некоторые исследователи устной художественной литературы используют термины «мифические сказки», «мифические рассказы», «мифические сказания»

Легенды, являющиеся предметом нашего обсуждения, в народе синкретически поглощены мифическими элементами. Поэтому автор диссертации, наряду с использованием терминов связанные с «миф»-ом, рассматривал также использование «мифические легенды». Эти концепции и выражения, в частности, происходят из древних верований, идей и представлений людей о животных, птицах и других нечеловеческих видах и считаются одной из старейших форм человеческой художественной мысли.

Во втором разделе этой главы названной **«Происхождение мифологии о животных и птицах»** рассматриваются вопросы возникновения мифологии о животных и птицах.

Первобытные люди, связывали некоторые вопросы мироздания с животными и потому поклонялись им. Выразив свои начальные восприятия в форме мифов, они приписывали животным как хорошие, так и плохие качества.

⁵⁹ Раҳмонов, Абдулжаббор. Пиндорхон асотири дар адабиёти тоджики / А. Раҳмонов. – Душанбе: Диловар – ДДМТ, 1999.– 196 с.

⁶⁰ Раҳмонов, Абдулжаббор. Пиндорхон асотири дар адабиёти тоджики / А. Раҳмонов. – Душанбе: Диловар – ДДМТ, 1999.– 196 с.

⁶¹ Раҳмони, Равшан. Хикояҳои асотири / Р. Раҳмони // Фолклор, адабиёт, забон (Мачмуи маколаҳо). – Душанбе: ЭР–граф. 2004.–С.69–72.

В некоторых мифах, хотя животные не выступают в качестве создателей земли и вселенной, они оказывают помощь в их создании. Представление о том, что Земля находится на спине различных животных, существует почти у всех народов мира.

В то же время некоторые народности представляли своего Бога в образе животных. Литературовед Х. Муродов в своем исследовании утверждает, что зороастрийцы верили, что богом воды был Тиштрай в образе лошади⁶².

Со временем человечество, нуждаясь в тепле, открыло способ зажжения огня. Происхождение огня также относят к миру птиц, некоторые из них даже стали символом тепла. Со временем люди стали приручать животных. Животные, необходимых им в быту, стали домашними. Изучив поведение своих животных люди стали создавать разные представления об их характерах и свойствах. Более того, некоторые животные и птицы стали предметом поклонения людей.

Более того, древние люди, основываясь на поведении животных и птиц, стали предсказывать грядущие события. Такое отношение к некоторым животным и птицам стала причиной появления мифов о животных.

Третий раздел главы называется «**Поклонение животным и их отражение в мифах и легендах жителей Бадахшана**» и, в свою очередь, состоит из двух подразделов. В первом подразделе – «**Место древней мифологии о благополучных животных в фольклоре жителей Бадахшана**» и исследуются причины возникновения с древних времен тотемистических представлений о животных и причины поклонения людьми таким животным как конь, осел, корова, баран, горный козел, верблюд и собака.

Конь пользуется особым уважением не только у таджиков, но и у других народов мира по нескольким причинам:

Во-первых: в суровых условиях обитания, горной природы региона потребность жителей в конях была высокой.

Во -вторых: с первых дней существования человека конь был приручен им и находилась у него на службе .

В третьих: конь –это самое верное животное, и как животное, верное человеку, он был послужен и служил предано. Поэтому в мифах, легендах и рассказах конь неотделим от главного героя, и не только сражался и побеждал в битвах вместе со своим героем, но и как люди оплакивал смерть своего хозяина.

Четвертое: конь - один из самых умных животных и быстро предчувствует события. В связи с этим люди стали доверять ему и восхвалять в своих верованиях .

Другим животным, которым люди интересовались с давних времен, является осел. Это животное известно людям по всему миру и находит

---

⁶² Муродов, Хасан Гуломович. Художественное изображение лошади в истории таджикской литературы. / Автореферат дисс. уч. степ. доктор наука/ Х. Муродов. Душанбе.- 2010. 42 с.

изображение в мифах и легендах. Осел пользовался большой популярностью и среди арийцев. Согласно Авесто, «трехногий осел» представляет три части вселенной. По мнению зороастрийцев, трехногий осел стоит в центре моря Ворукаши, и на нем стоит земля⁶³. Возможно, поэтому люди стали доверять ослам. Несмотря на то, что осел слабее других животных, но его преданность и его участие в человеческой жизни показаны в мифах и других жанрах достаточно ярко.

С давних времен люди считали многих домашних животных священными. Например, корове изначально поклонялись как богу. В понимании жителей Бадахшана бык является источником средств к существованию. В легендах жителей этого региона он даже, приобретая облик человека, жениться на дочери царя и обогащает свою госпожу – бедную старуху⁶⁴.

Другим животным, используемым для уподобления, является овца, образ которого широко используется в устной литературе. Пожилые люди до сих пор для обозначения овец используют выражения «великий» и «великое животное». Это объясняется тем, что в древности овец считали Богами. Затем в религиозные повествования включили понятие овцеводства, и на этой основе появились новые предания.

В фольклоре и культуре жителей Бадахшана нахчир (горный козел) также представляет особый интерес. Среди жителей Горно-Бадахшанской автономной области ходят легенды и мифы о том, что олени находятся под покровительством фей. Согласно одной из легенд, однажды охотник помешал феям подоить оленей. Феи рассердились и мгновенно исчезли. С тех пор охотник больше не был благословлен. Эта ошибка не осталась незамеченной его потомками⁶⁵. В этом предании указывается на три аспекта: с одной стороны, покровителями оленей являются феи, с другой стороны, охотники должны быть осторожны при охоте на них, потому что охота на животных разрешена не во всех случаях, и в-третьих, феи находятся в тесном контакте с людьми.

Вместе с тем, люди с особой преданностью относятся к верблюдам и развили всевозможные верования, которые поначалу имели мифический характер. В представлении жителей Бадахшана верблюды считались священными еще до принятия ислама, и их изображения наряду с другими изображениями животных встречаются в археологических находках. Этот факт свидетельствует о том, что в древности первобытные люди с почтением относились к этому животному и поклонялись ему. Например, в селе Ямги Ишкашимского района есть большой белый камень, который жители называют верблюжим камнем. По преданию, однажды человек на верблюде

⁶³ Юсуфбеков, Шодихон, Шоинбеков, Аловидин. Шогуни Бахор / Ш. Юсуфбеков, А. Шоинбеков.– Душанбе: ЭР –граф, 2019. – 215с

⁶⁴ Сказки народов Памира. Перевод с памирских языков. /Составление и комментарии А. Л. Грюнберга и И. М. Стеблин Каменского.–Москва: Наука, 1976.– 535 с.

⁶⁵ ФР1,7534—7532, дехаи Шуджанд, Рушон, 1990, А. Каримова/ Рахмихудоева Чайзан, 53–сола, маълумоташ миёнаи омузгор.

приехал на пастбище и окаменел вместе со своим верблюдом⁶⁶ В селе Баджув Рушанского района есть святой камень известный как шутурмазор⁶⁷. Все это удостоверяет большой интерес людей к этому животному, и указывает на мифический происхождение этого образа.

Другим животным характеризующим как положительное существо является собака, изображаемая в мифах и легендах народа как преданное животное и друг человека.

В представлении первочеловека животные олицетворяли символы. Именно такое понимание обусловило возникновение целого ряда ритуалов и традиций. Все эти изображения свидетельствуют о том, что в древности жизнь людей тесным образом была связана с животными.

Второй подраздел третьего раздела этой главы называется **«Отражение негативных качеств в устном наследии жителей Бадахшана»**.

В этой главе исследуются отрицательные качества некоторых мифических богов, известных в устном народном творчестве как негативные образы.

В верованиях первобытных людей, в том числе иранского народа, некоторые животные являются олицетворением зла и для того, чтобы защитить себя от них люди насыпали на них заклинания и проводили различные ритуалы, дабы предотвратить зло. Об этом свидетельствуют отрицательные образы таких животных как волк, медведь, лиса и кошка.

Среди таджикского народа существуют различные предания и мифы о волках. Так как волки порой приносят людям пользу, о них среди людей существуют и положительные отзывы. Предания и мифы о волках показывают, что взгляды и представления людей об этом животном не совпадают.

Под влиянием общественных событий представление людей о жизни претерпевает изменения и находят отражение в легендах и мифах. Эту особенность можно проследить на примере образа медведя. Некоторые народы даже избирают медведя своим тотемом и всецело верят в него. Русский этнограф А. С. Токарев подчеркивает, что народы Северной Азии до сих пор верят в медведей⁶⁸. Вера в животных породила родство человека с животными. В сказках таджикского народа герои сказок, например, сын медведя – Хирсбаходур, Кулулабаходур, приобретают сильные качества медведя.

Другим животным, известным как мифический образ является лиса. Во всем мире лиса считается хитрым животным. Во многих мифах и легендах лиса, помогает людям. С помощью лисы, благодаря ее уму и зоркости герои сказок не только обретают богатство и могущество, но и спасаются от смерти. Несмотря на хитрость и обман, присущий образу

⁶⁶ Шакармамадов, Нисормамад. Ривоятҳо аз Бадахшон / Н. Шакармамадов // Мардумгиёҳ.– Душанбе: Пайванд, 1997.–С.161–165.

⁶⁷ Фолклори Помир. Остонҳо–осори таъриҳ ва фарҳанги мардуми Бадахшон / Мураттиб Н. Шакармамадов. Джалди 4. – Душанбе: Йимпериал –групп, 2015. – 269 с.

⁶⁸ Токарев, Сергей Александрович. Ранние формы религии / С. А. Токарев.- Москва: Политиздат,1990. – С.39.

лисы, во многих легендах и мифах в образе лисы присутствует положительные качества.

О кошках среди людей тоже существуют разные мнения. Одни считают их хорошей приметой, другие - плохой. В некоторых преданиях, кошка является слугой человека. Например: «Давным-давно отправились в дальние края на корабле. Когда они пересекли часть моря, вдруг чихнула свинья, и из ее глаз вылетела мышь и стала грызть дырку в корабле. В это время появляется кошка и убивает мышь». И сегодня некоторые люди верят, что на лбу кошки видны следы божьего перста⁶⁹.

Известно, что человек – это создание природы, и с древних времен люди живут в окружении других существ, в особенности животных. В связи с этим у людей возникли различные представления о животных и в соответствии со своими наблюдениями и опыту накопившемуся в течении многовековой истории человечества, они стали проявлять разное отношение к животным в зависимости от их качеств.

Вторая глава диссертации называется «**Изображение мифических существ в устном наследии жителей Бадахшана (на примере птиц)**» и состоит из двух разделов. В первом разделе – «**Изображение птиц в качестве уподобления**» рассматриваются образы птиц, в частности петуха, куропатки, ласточки, голубя, орла, удода, аиста и Симурга, которые с древних стали для людей предметом поклонения.

Петух с древних времен имел особое значение в жизни человека, о чем свидетельствуют мифы и легенды о петухе. Во-первых, петух является спутником доброй силы – Суруша. Во вторых, петух всегда верен своим сородичам. В- третьих, петух был приручен Каюмарсом. В-четвертых, гребень петуха считается признаком величия. В- пятых, по пению петуха изобрели часы. В-шестых, в различных церемониях он является символом добра.

В представлении людей наряду с петухом, куропатка считается священной птицей. В верованиях некоторых жителей Горно-Бадахшанской автономной области куропатка - достаточно чуткая и проницательная птица, которая быстро узнает обо всех событиях и происшествиях в мире. В селе Рошорв Рушанского района нам поведали, что однажды сын одного из селянина скончался в другом месте, но никто в селе не знал об этом происшествии. В доме у него была куропатка и пока не привезли тело сына хозяина и не захоронили его, она долгое время не ела, не пила, а из ее глаз ручьями текли слезы. Видимо, поэтому люди называют куропатку верной птицей.

Другая птица, о которой таджики и другие народы отзываются положительно, является ласточка. Своим приходом она сообщает о наступлении весны. Ласточку также называют другом человека. Жители Канибадама называют ласточку «убол» (то есть чистая, невинная, священная). По их мнению, если человек причинит вред ласточек, его

---

⁶⁹ Зебидамохи Сайдамин - сокини дехаи Варизани вулусволии Шугнони Афганистан, соли таваллуд 1952, маълумоташ миёнаи нопурра.

рука может высохнуть или стать прокаженной. Также считается, что нельзя разрушать гнездо ласточки, ибо это может привести к разрушению дома самого человека⁷⁰. В Горном Бадахшане к этой птице также используют слово «убол», и тем самым проявляют к ней некую симпатию.

Мифологические описания образа голубя убеждает в том, что голубь также является одной из священных птиц. Следует отметить, что во всем Бадахшане к голубям относятся положительно. В восприятии человека изначально голубь был символом добра, а ангелы и все абстрактные существа, в том числе феи, которые были близки человеку, иногда изображались в образе голубей. Позже эта птица стала символом мира и стала популярной среди людей.

В народной мифологии аист также считается священной птицей. Поскольку появление этой птицы предвещало хорошую новость для земледельцев, люди стали проявлять к ней свой интерес.

В таджикских народных сказках орел также изображается как добный спутник человека. Так, в популярной среди жителей Бадахшана сказке о лисе, орле, волке, медведе и принце повествуется о дружбе орла с человеком. Орел благодаря своей зоркости и наблюдательности всегда извещал принца о происшедших событиях и даже спасал его в самые трудные моменты⁷¹. Такие образы свидетельствуют о том, что таджикский народ издревле интересовался этой птицей.

Одной из мифических птиц, известной в народе с древних времен, является Симург. О мифической птице Симург в народе Бадахшана существует поверье, что она является стражем ворот солнца и луны и живет на самой высокой вершине мира и в самые трудные моменты жизни она устремляется на помощь мифическим героям. Симург считается символом добра, бесконечной дружбы и вечной помощи людям, и в этом образе она находит отображение в мифах и легендах.

Возникновение преданий и мифов о птицах приходится на начальный этап развития общественной жизни. Первое, что придумал человек, был миф. Поэтому в древности человек выражали свои мечты и чаяния в мифических преданиях. Даже религиозные ритуалы и церемонии основывались на мифах. Поскольку в древности птицы считались основным источником жизни человека, люди в воплощении своих мечтаний усматривали их участие.

Второй раздел главы – «Описание негативных качеств в устном наследии Бадахшана» посвящен анализу птиц, которым приписываются негативные качества. На протяжении всей своей жизни человек сосредотачивался на животных и предсказывал последствия событий по их поведению, действиям, голосу и даже цвету. Они наблюдали за

⁷⁰ Обидов, Дододжон. Дар бораи суруди “Гучи, гучи баҳор шуд” / Д. Обидов // Масъалаҳои фолклори кишварҳои форсизабон. – Душанбе, 1998.–С. 39–4

⁷¹ Сказки народов Памира. Перевод с памирских языков. /Составление и комментарии А. Л. Грюнберга и И. М. Стеблин Каменского. –Москва: Наука, 1976.– 535 с

поведением птиц, а также за их голосами, чтобы определить, хорошие или плохие последствия.

С древних времен сорока известна среди людей и положительными и негативными качествами. Своим стрекотанием она приносит как добрые, так и печальные вести. Существует поверье, что из -за этого сорока имеет черно- белую окраску. Черный цвет - олицетворение горя и беды, а белый- символ радости и счастья.

Исследователь фольклора и литературы Бадахшана В. Охониёзов в своей работе отмечает, что в зороастризме белый цвет является символом бессмертия, чистоты и прозрачности, а черный цвет –это символ темных сил и зла и противоположно свету. И если приходилось использовать этот цвет для добрых дел, зороастрйцы использовали его особым образом и с особым произношением⁷². По этой причине в зависимости от черного и белого цвета сороки существует два понятия об этой птице.

Некоторые птицы в мифах и легендах людей относят к отрицательным образам. Одной из таких птиц является ворона. Считается, что некоторые черты вороны вызвали у людей негативное к ней отношение. Например, цвет вороны для людей является символом тьмы и несчастья, а в некоторых случаях в образе вороны олицетворяется дьявол. Или же, в представлении людей, эта птица является вестником беды, и сегодня голос этой птицы соотносят с плохим предзнаменованием.

В представлении людей дятел также является злосчастной птицей. В предании, известном среди жителей Бадахшана когда неверующие стали преследовать Фатиму, она спасаясь побежала в сторону горы. В этот момент часть горы открылась, как дверь, она вошла вовнутрь и закрыла ее за собой, оставив снаружи часть платка. Дятел, увидев это, подлетел к платку и стал его клевать и тем самым показал им, где прячется Фатима»⁷³.

Сова также считается птицей, приносящей несчастье. Согласно поверьям людей там, где появляется сова, это место превращается в развалины. Или же если на голову человека падет тень совы, он станет нищим.

В целом, за длительный период развития человеческой цивилизации мифы и предания о птицах не только сохранились, но и, трансформируясь в новые формы по-новому вошли художественных произведений.

Третья глава диссертации называется «**Воплощение мифов в традициях, обычаях и устного творчества жителей Бадахшана**», в первом разделе которого – «**Отражение превращения человека в животных и птиц в мифологии Бадахшана**», рассматривается отображение

⁷² Охониёзов, Варка. Беранги–хосияти офаридгор / В. Охониёзов.– Душанбе, 2010. – 178 с.

⁷³ Азорабекова Ширингуль - сокини деҳаи Поршиневи ноҳияи Шугнон, соли таваллуд 1966, маълумоташ оли.

превращения людей в животные и птицы, а также связь образов животных и птиц с народными обычаями и традициями в мифических сказаниях и поверьях. Первобытные люди, уверовав в природу и ее существ, подражали животным и птицам и поклонялись им. Если в русском фольклоре мать и дочь преобразились в волчиц, то в бадахшанском фольклоре бедный человек умоляет Бога превратить его в волка. Через некоторое время он, выразив благодарность Богу, просит снова вернуть человеческое обличие. В другой части мифов и преданий, петух превращается в человека. Вместе с тем из содержания большинства мифов становится ясным, что человек, совершая грех, теряет свой человеческий облик. Если для одного из героев проклятие старика и старухи стали причиной утраты человечности, то для другого пренебрежительное отношение к высокопоставленным людям и тотемам навлекло на него эту беду. Следует отметить, что иногда человек из-за разлуки превращается в птицу. Практически во всех мифах и легендах народов мира говорится о взаимоотношениях женщин с животным миром, в особенности, следствием чего стало рождение богатыря от медведя. Поскольку медведь был сильным и могущественным животным, ему приписывали рождение храбреца. Кроме того, согласно древним верованиям, человеческая душа входит в животное или птицу, и это животное или птица становится тотемным знаком этого народа и потому с ним необходимо хорошо обращаться.

В целом этот вид устного народного творчества свидетельствует о том, что значительная часть идей и мифологических представлений разных народов мира имеет много общего и эта общность свидетельствует о том, что в древние времена все народы имели одни тех же культурные корни.

Второй раздел назван «**Место символа в мифологических верованиях и народных обычаях и традициях**». В этой разделе анализируются использование символов в содержании легенд, преданий и сказок и их художественные особенности.

Один из древних праздников таджикского народа является Навруз. Мифический аспект этого праздника и его празднование во взаимосвязи с животным миром удостоверяет одну из главных особенностей древней культуры нашего народа.

Во время этого праздника, когда очищали дом от пыли муки, на стенах дома изображали овец, баранов и коз, а в некоторых местах и оленя. Эти изображения символизировали увеличение живности и молока. Изображения в основном были связаны с тотемистическими взглядами людей и охотой.

В то же время во многих местах Горного Бадахшана существовало поверье, что если в праздник Навруз завести домой барана, специально выкормленного по случаю праздника, и поставить перед ним воду,

ячмень и траву и овца в первую очередь обратит на их внимание, то этот год станет изобильным⁷⁴.

Из содержания мифов явствует, что многие народы не только в проведении обрядов, но и в наречении детей используют имена животных. Такой способ наречения детей является символичным и люди относятся к этой традиции с большим убеждением. В Горном Бадахшане если в семье умирает ребенок в младенчестве, то будущих детей называют в честь птицы или животного в надежде на крепкое здоровье и долголетие. Примерами мужских имен являются Булбул, Кабутар, Боз, Шохин, Шер, Гург, Боша. Женскими именами являются Тути, Товус, Партовус, Зариз (Кабк), Чах (Мург), Паасту. Со временем к именам добавляются частицы шох (Кабутаршах, Бюльбульшах), а также Мамад и Али (Бозмамад, Шермамад, Шерали, Гургали).

По словам Рахимова Д. «Зооморфизм также повлиял на традицию именования многих народов. Например, в английских именах Фокс, Лион, Волф, в русских именах Лев, Зайцев, Медведев, Волков, в узбекских именах Бури, Арслон, Бургут, в таджикских именах - Гургали, Шерали, Алишер, Товус, Тути, Кумри, и др.»⁷⁵. Такое способ именования, если, с одной стороны, является результатом похожести характеристик и поведения отдельных людей и животных, то с другой стороны отражает древние представления людей о взаимоотношениях человека и природных существ. Хотя предания и мифы являются древней формой человеческого мышления о человеке и природных существ, они являются показателем образа жизни каждой нации. Совершение ритуалов и церемоний характеризуют самобытность каждого народа, и эти ценности отражены в народных традициях и легендах.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

I . ОСНОВНЫЕ РЕЗУЛЬТАТЫ НАУЧНОГО ИССЛЕДОВАНИЯ:

Легенды, предания и поверья являются коллективным достоянием человечества и составляют основу мировой культуры. Сегодня проведено множество научных работ, посвященных мифам и преданиям и изучению их идейного содержания. В них содержатся различные сведения об изображении образа животных, птиц и других живых существ.

В настоящем диссертационном исследовании также подвергаются анализу образ животных и птиц в творческом мышлении жителей Бадахшана. В работе используются устные источники и под новым углом

⁷⁴ Шакармамадов, Нисормамад. Шакармамадов, Ориф. Наврузи Бадахшон / Н. Шакармамадов, О. Шакармамадов. – Хоруг: Маърифат, 2003. - 46 с.

⁷⁵ Рахимов, Дилшод. Зооморфные образы таджикских волшебных сказок / Д. Рахимов // VIII Лазаревские чтения: «Лики традиционной культуры в современном пространстве: ренессанс базовых ценностей?»: сб. материалов междунар. науч. конф. Челябинск, 27-28 февр. 2018 г.: в 2 ч. / сост. Л.Н. Лазарева. – Челябинск: ЧГИК, 2018. –Ч.1. – С. 40-44 (-276 с.).

зрения рассматриваются мифы и легенды, относящиеся к проблеме исследования.

Вновь было подчеркнуто, что миф является первичной формой человеческого мышления и источником религиозного, художественного, философского и научного наследия. В частности, не завершено изучение архетипов животных и птиц и их трансформации в народных обычаях и традициях. В настоящей работе всесторонне проанализированы различные аспекты верований людей, сохранившиеся таджикских традициях и церемониях Бадахшана.

Изображение птиц и животных, каждое из которых использовалось как определенный символ, в древних мифах играет важную роль. В большинстве культур мира каждая птица или животное считались исключительной силой, и человек, сталкиваясь с трудностями, искал в них покровительство, а в некоторых культурах призывали артефакты животных и птиц к защите. И только на религиозных церемониях приносили их в жертвы. Таджикский народ, в том числе жители Бадахшана, с особой любовью относятся к животным и птицам и восхваляют их в своем фольклоре.

Устное народное творчество прошло долгий путь развития – от древнейших племенных форм до возникновения государственности, от простейших представлений до воплощения художественных форм явлений природы. В мифах, человек впервые продемонстрировал опыт художественного обобщения и отражение действительности, ставшие впоследствии основой для появления литературы. Академик А. Рахмонзода прав в утверждении следующего о ценности мифологического мышления: «Ценность мифологического мышления прежде всего заключается в том, что оно раскрывает символическую систему образов, связанных с появлением мифов в общественном устройстве, и выражает взгляд создателя мифа о произошедших событиях»⁷⁶.

Мифы, мифологические верования, двигателем сюжетных линий которых являются животные и птицы, – это древнейшие формы человеческого мышления, так как мир животных и птиц на всем протяжении существования истории человечества сопровождают его. Установлено, что мифологию, связанную с животными образовал тотемизм. Каждая нация и страна имеет разные тотемические идеи и исполняет, связанные с ними ритуалы и обычаи. Пример сказанного был рассмотрен в анализе мифологических представлений народа Бадахшана о животных. Тот факт, что птицы и животные являются символами добра или зла, конечно, во многом является результатом человеческого мышления.

---

⁷⁶ Рахмонов, Абдулжаббор. Пиндорхон асотири дар адабиёти таджики / А. Рахмонов. – Душанбе: Диловар – ДДМТ, 1999.– 196 с.

Современный мир, который не имеет прецедента такого темпа движения и прогресса, наряду со значительными достижениями имеет много недостатков. В частности, интерес современного поколения к элементам прошлой культуры незначителен, в то время как сбор, анализ и исследование этих элементов является одним из способов их сохранения.

Именно элементы представлений и верований, связанных с миром животных и птиц, сохранившееся долгое время, являются одним из наиболее стремительно исчезающих форм устного народного творчества и их дальнейшее сохранение является задачей нынешнего поколения. С этой точки зрения, представленная диссертация имеет большое значение, так как в ней впервые собран мифологический материал (в условиях, когда нет письменности) исследуется роль и особенности мифологических образов животных и птиц в фольклористике Бадахшана.

Также установлено, что, мифологическое изучение верований жителей Бадахшанского региона, прежде всего, важно в познании текущего изменения в объективном природном сознании (истины) и является важным источником получения знаний и жизненного опыта. Кроме того, научной новизной диссертации является изучение устных текстов, впечатлений, верований, мифов, которые до сих пор существуют в народе по ритуалам и обычаям.

В частности, были сделаны следующие научные выводы по исследованию, анализу и толкованиям народных мифов о животных и птицах:

1. Вера в некоторые птицы и животные проявляется не только в массовой культуре таджикского народа, но и в устных традициях всех народов разных национальностей. Эти мифические элементы о некоторых птицах и животных отражают лучшие аспекты морали. Этот факт свидетельствует о том, что важная часть мифов и идей разных народов мира имеет общие черты и удостоверяет, что все нации имеют одни и те же корни.

2. Мифы и другие фольклорные виды, связанные с ними, являются выражителями уровня мышления, знаний о предметах и явлениях природы в определенном месте и времени. Также они являются показателями взглядов и представлений тех людей, которые сохранили мышление своих предков о животных и существах окружающей их среды.

3. На фоне некоторых поверий, основой которых являются мифические взгляды, распространились предания и рассказы, имеющие объективную особенность.

4. Мифы, легенды, сказки и другие фольклорные жанры, которые содержат мифические взгляды, показывают, что основные взгляды и представления людей разных стран, живущих далеко друг от друга, по отношению к явлениям природы и сверхъестественных сил, появились в древние времена и приняли определённую форму. В течение нескольких

тысячелетий, в результате разъединения общины и больших народов по разным регионам и странам мира, мифы и легенды тоже в связи с изменением условий жизни и исторических событий приобрели новое содержание. В содержании некоторых мифов, легенд и мифических сказок возродились конкретные изменения и даже исчезли сказания первобытных ораторов.

5. Культ животных и птиц тесно связан с процессом познания древних людей и уровнем их жизни, когда человек пытался подчинить себе окружающий мир природы.

Таким образом, мифы о животных обладают лучшими этическими аспектами и широко используются в ритуалах и обычаях. Эти элементы, с одной стороны, представляют собой тотемические идеи, с другой стороны, они передают из поколения в поколение морально-философские ценности и богатую культуру народа, в том числе таджикского народа. Данная диссертация является первым научным исследованием этой проблемы в фольклоре Бадахшана и проливает свет на древние представления жителей Бадахшана о животных и птицах. При этом в работе рассматриваются примеры устного творчества жителей Бадахшана, изучается мировоззрение этих людей на разных этапах развития общества.

II. ПРЕДЛОЖЕНИЯ ПО ПРАКТИЧЕСКОМУ ИСПОЛЬЗОВАНИЮ РЕЗУЛЬТАТОВ ИССЛЕДОВАНИЯ

1. Фольклорные жанры, в которых отображены животные, дополняют многие стороны жизни людей. Если в некоторых мифах образ животных приобретает культовый характер, в других они олицетворяют негативные качества и в этом понимании внедряются в другие фольклорные жанры [6-М].

2. Фольклорные жанры, которые берут свое начало в мифологических источниках, демонстрируют особенности национальных традиций, ритуалов и обычаяев. Человечество с целью выражения своих верований к животным и птицам проводят различные ритуалы и обычай. Каждые народы в зависимости от географического и культурного положения имеют свои традиции и обычай. Некоторые из этих обрядов имеют отличительные особенности, другие же проявляют тождественность. Во всех народах существуют обряды погребения, в которых можно увидеть много общего в плане выражения мыслей и представлений. Конечно же, часть обрядов и церемоний имеют тесную связь с образом жизни и обычаями народов, хотя у них одни и те же источники. Именно эти поверья и верования обусловили появление национальных традиций [4-М].

3. Человек еще с древних времен уделял внимание животным и птицам и выражал свою веру к существам природы различными способами и тем сохраняли из поколения в поколение. Одним из таких способов являются игры и танцы в образе животных, возникшие вследствие трудовой деятельности и связи человека с животными [5-М].

4. Несмотря на то, что мифы и предания создавались в различных формах и жанрах, они присущи не только одному народу и включает в себя приметы фольклора всех народностей мира. Это не говорит о том, что они лишены национальных оттенков и специфик фольклора отдельных местностей и регионов. Привязанность человека к домашним животным отражены в народных песнях, сказках, традициях и обычаях [6-М].

5. В далеком прошлом человечество не мог предсказать и понять природные явления и потому многие из этих событий пытались предсказать отдельные и большие изменения в природе, наблюдая за поведением и движениями животных, а также прислушиваясь к голосам птиц и их полету. Природные явления, оказывающие сильное влияние на жизнь жителей горных регионов, соотносились ими с поведением птиц, на основе которых они приходили к определенным выводам и выстраивали свои действия. В частности посев зерен, орошение земель и другие сезонные работы, связанные с погодными условиями, осуществлялось на основе наблюдений за полетами птиц [13-М].

6. Некоторые мифологические образы несмотря на то, что в литературе других народов характеризуются с положительной стороны, в верованиях горных жителей символизируют негативные качества. Такое отношение людей к некоторым птицам, связанное с цветом их оперений, основано на символах [8-М].

7. С течением времени в результате развития материально-культурной жизни мифы приобретают новые формы. Более того эти видовые изменения находят отражение даже в традициях и обычаях. Народные предания и сказания убеждают в том, что мифологические сказания способствовали появлению церемоний [10-М].

Таким образом, изучение содержания народных мифов и верований о животных и птицах показывает, что человечество еще со временем своего происхождения исполняли свои традиции, обычаи и ритуалы во взаимосвязи с природными существами.

Посредством этой взаимосвязи в который раз демонстрируется тесная связь человека с природой, нашедшая отражение в фольклоре таджикского народа.

В связи с этим необходимо осознать, что мифы, предания и другие фольклорные жанры являются показателем высокой культуры каждого народа, исследования которых представляет собой большую значимость.

СПИСОК ПУБЛИКАЦИИ АВТОРА

I. Публикации в изданиях, зарегистрированных в ВАК при Президенте Республики Таджикистан:

[1-А] Қурбонхонова, Нуричаҳон. Саг дар тасаввури мардум /Н.Курбонхонова // Известия Академии наук Республики Таджикистан. Отделение общественных наук. (научный журнал). Выпуск №3. - Душанбе, 2008. - стр. 132-134.

[2-А] Қурбонхонова, Нуричаҳон. Ривояту ақидаҳои асотирий доир ба қабӯтар /Н.Курбонхонова // Вестник Таджикского национального

университета. (научный журнал), серия филология. Выпуск №4 - Душанбе, 2019.-стр.190-193.

[3-А] Қурбонхонова, Нуричаҳон. Умумияти асотири ривоёти ҳалқҳо /Н.Курбонхонова // Вестник Таджикского национального университета. (научный журнал), серия филология. Выпуск №5 - Душанбе, 2019. - стр.116-118.

[4-А] Курбонхонова, Нуричаҳон. Нишонаҳои тотемизм дар маросимҳои суннатӣ /Н.Курбонхонова // Словесность. (научный журнал). Выпуск №1 - Душанбе, 2019. -.стр.143-148.

[5-А] Қурбонхонова, Нуричаҳон. Рақсу бозӣ дар сурати ҳайвоноту парандагон дар Кӯҳистони Бадаҳшон /Н.Курбонхонова // Вестник Бохтарского государственного университета имени Носира Хусрав. (научный журнал). Выпуск 1/3(65).-Бохтар, 2019. -стр.75-78.

[6-А] Қурбонхонова, Нуричаҳон. Тасаввурот доир ба нахҷир дар фолклори мардуми Бадаҳшон / Н. Курбонхонова // Вестник педагогического университета. (научный журнал) Выпуск №4(87).-Душанбе, 2020.- стр. 163-166.

II. Другие труды:

а) статьи в других журналах и сборниках:

[7-А] Қурбонхонова, Нуричаҳон. Эътиқод ба хурӯс./ Н. Курбонхонова // Энциклопедический словарь. Выпуск №3-4 -Душанбе, 2002. стр. 57-58 .

[8-А] Қурбонхонова, Нуричаҳон. Зоғ дар тасаввури мардум / Н. Курбонхонова // Вопросы памироведения. (научный журнал).- Выпуск 5.-Душанбе, 2003.- стр.99-101.

[9-А] Қурбонхонова, Нуричаҳон. Ягонагии ақидаҳои тотемистӣ дар асотир / Н. Курбонхонова // Материалы Республиканского симпозиума «Экономика и наука Горно- Бадаҳшанский автономной области: прошлое, настоящее и будущее». (научный журнал). – Душанбе, 2005. – стр.113-117.

[10-А] Қурбонхонова, Нуричаҳон. Асп ва ҳар дар тасаввури мардум / Н. Курбонхонова // Вопросы памироведения. (научный журнал). Выпуск 6. –Душанбе, 2005. –стр.152-162 (в соавторстве Н. Шакармамадов).

[11-А] Қурбонхонова, Нуричаҳон. Асотири ғов дар фолклори Бадаҳшон / Н. Курбонхонова // Вестник Хорогского университета. (научный журнал). Выпуск № 11-Хорог, 2015. -стр. 135-140.

[12-А] Қурбонхонова, Нуричаҳон. Намунаҳои фолклор (доир ба ҳайвонот) дар тадқиқоти М. Аламшоев / Н. Курбонхонова // Актуальные проблемы памироведения. (научный журнал). - Хорог, 2016. стр.106-108.

[13-А] Қурбонхонова, Нуричаҳон. Мушоҳидай тағироти иқлимий ва вазъи таъминот бо ғизо аз рӯи рафткор ва ҳаракати ҳайвоноту парандагон дар Бадаҳшон / Н. Курбонхонова // Материалы международной конференции, “Разнообразии агробиологии и безопасности питания при повышении условия жизни в свете

биоразнообразии культуры горных регионов Таджикистана” (3-4.08.2016) - Хорог, 2016. - стр.124-131.

[14-А] Қурбонхонова, Нуричаҳон. Алоқамандии ҳайвоноту парандагон бо оинҳои Наврӯзӣ / Н. Қурбонхонова // Материалы международной симпозиума Праздник Навруз и его значение для культуры и цивилизации всех стран мира. (19.03.2016) Институт философии, политологии и права им. академика А. М. Баховиддинова НАНТ.-Душанбе, 1916. - стр.38-44.

[15-А] Қурбонхонова, Нуричаҳон. Нақши барзагов дар рӯзгори инсон ва эътиқоди мардумӣ нисбати он / Н. Қурбонхонова // Материалы национальной конференции “Вклад Н. И. Вавилова в изучении генетических ресурсов Таджикистана” (2-3.12.2017).- Хорог, 2017.- стр.80-84.

[16-А] Қурбонхонова, Нуричаҳон. Тадқиқи баъзе аломатҳои огоҳиқунандай бадбаҳтӣ дар мисоли ҳайвоноту парандагон / Н. Қурбонхонова // Вестник Хорогского университета. (научный журнал). Выпуск № 12 - Хорог, 2018 - стр.184-192.

[17-А] Қурбонхонова, Нуриджаҳон. Образ коня в письменной и устной литературе / Н. Қурбонхонова // Сборник научных трудов по материалам, международной научно-практической конференции “Становление и развитие нового гуманитарного и экономического знания” (Белгород. 30.03.2019), - Белгород, 2019. -стр.22-26.

[18-А] Қурбонхонова, Нуриджаҳон. Обсуждение термина “миф” в фольклористике и литературоведении / Н. Қурбонхонова // Сборник научных трудов по материалам, международной научно-практической конференции “Наука, образование, инновация: актуальные вопросы и современные взгляды” (Таллин. 16-18.12.2020),- Таллин, 2020. – стр.673-677.

б) Монографии:

1. Устураи чонварон дар фолклори Бадаҳшон. – Душанбе: Дониш, 2011.-145с.

2. Устураҳои ҳайвоноту парандагон дар фолклори мардуми Бадаҳшон.- Душанбе: Сифат- Офест, 2020.- 197 с.

в) Брошюра:

1. Асотир ва ривоятҳо (дар бораи ҳайвонот ва парандагон). –Душанбе, 2004.- 39с.

АННОТАЦИЯ

диссертационии Қурбонхонова Нуричаҳон Мирасановна дар мавзӯи «Манбаъҳои асотирий ва маросимӣ дар фолклори Бадаҳшон (дар мисоли архетипҳои парандагон ва ҳайвонот)», барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои филология аз рӯи ихтисоси 10.01.09. – Фолклоршиносӣ

Вожаҳои калидӣ: асотир, ривоят, маросим, бовар, суратмисол, парандагон, ҳайвонот, афсона, суруд, эътиқод, фарҳанг, манбаъ, устураэҷод, чонварони некхосият, тамсил, сифатҳои зишт, тотем, Эзад.

Аз ибтидои нимаи дуйуми садаи бист баробари дигар масоилу паҳлӯҳои фолклори тоҷик муҳаққиқони соҳаҳои гуногуни ҷомеашиносӣ баҳусус, мардумшиносӣ ва фолклоршиносӣ ба омӯхтану таҳқиқи эътиқодоту боварҳо, таъбироту парастишҳо, қиссаву ҳикоятҳо доир ба ҷинсу ашёҳои ғайритабӣ, шахсҳову ҳодисаҳои асотирий ва ғайра, ки дар маҷмӯъ онҳоро ба истилоҳи асотир ифода кардан мумкин аст, беш аз пеш ривоҷ ёфт. Ҳарчанд ки бисёр паҳлӯҳои асотирро мавриди таҳқиқ қарор гирифта бошанд ҳам, бо вуҷуди ин баъзе тарафҳои он ҳоло ба таври пурра таҳқиқ нашудааст. Аз ин ҷиҳат мавзӯи мавриди таҳқиқ қарор гирифта як паҳлӯи тадқиқношудаи асотирро доир ба ҷинсҳои ғайринсӣ дар фолклори мардуми Бадаҳшон дар бар гирифтааст. Дар таҳқиқоти мазкур нишон дода шудааст, ки дар гузашта инсоният дар назди ҳодисоту воқеоти муҳити иҳотакардаашон очиз буд. Зеро вай омили рух додани чунин ҳодисотро дарк намекард. Аз ин сабаб, дар тасаввуроташон ҳар гуна эътиқоду боварӣ ба вуҷуд омада, ба муҳити иҳота кардаашон мувофиқи рафтору кирдорашон баҳо медоданд. Дар натиҷа одамон олами ҳайвоноту парандагонро аз рӯи хислаташон ба гурӯҳҳои мусбию манғӣ ҷудо карда, ин баҳогузорӣ ба он расонд, ки баъзе аз ин навъ ҷонварон мавриди парастиш қарор ёфтанд. Чунин парастиш дар ҳар гуна расму маросимҳо низ бо алоқамандии ҳайвоноту парандагон ба вуҷуд омада, то ҳоло ҳам бисёре аз онҳо пойдоранд ва мушахҳас таҳлил нашудаанд.

Ба гузашти ҷандин ҳазорсолаҳо дар натиҷаи парокандашавӣ ва қӯчиши қавму қабила ва ҳалқҳои бутун ба кишвару манотиқи гуногуни олам асотиру ривоятҳои онҳо ҳам вобаста ба дигар шудани муҳити зист ва шароити таърихии ҳаёти моддӣ ва майшӣ, маънавӣ ва фарҳангӣ тобишҳои нави маънӣ пайдо кардаанд. Дар мазмuni қисме аз он асотиру ривояту афсонаҳои асотирий тағиироти ҷиддӣ низ ба вуҷуд омада, ҳатто матлаби гӯяндаҳои давраҳои пеш ҳам аз байн рафтанд. Барои ҳамин, дар таҳқиқот дар асоси омӯзиши ҳартарафа ба исбот расидааст, ки доир ба қисме аз ҳайвоноту парандагон бисёре аз ҳалқҳо ақида ва тасаввуроти ягона доранд, ки бунёдашон хеле қадима аст. Дар воқеъ фарқият ҳам доранд. Аз ин ҷиҳат бо роҳи қиёсӣ тасаввуроти тотемистии ҳалқҳои гуногун, аз он ҷумла сокинони Бадаҳшон, дар бораи олами ҳайвонот муайян шуда, ақидаҳои мифологӣ аз нуқтаи назари тасвирий-муқоисавӣ, ва таърихию типологӣ таҳлил мешаванд. Ҳамчунин таъин шудааст, ки устураҳо ва ривояту афсонаҳо хусусияти асотирий доранд ва дар маҷмӯъ баёнгари воқеии таъриҳ, фарҳанг, фалсафаи ҳар ҳалқ, аз ҷумла, мардуми навоҳии Кӯҳистони Бадаҳшон мебошанд.

АННОТАЦИЯ

диссертационной работы Курбонхоновой Нуриджахон Мирасановны на тему “Мифические и церемониальные источники в бадахшанском фольклоре (на примере архетипов птиц и животных”, представленной на соискание учёной степени кандидата филологических наук по специальности 10.01.09. – Фольклористика.

Ключевые слова: Миф, история, церемония, вера, изображение, птицы, животные, басня, поэзия, вера, культура, источник, мифотворчество, добродушные существа, аналогия, злая природа, тотем, Бог.

В первой половине XX века, наряду с другими вопросами таджикской фольклористики, исследователи разных отраслей изучающих общество, в том числе этнографы и фольклористы начали изучать верованья и убеждения, предсказания и приметы, почитания, сказания и рассказы, связанные с сверхъестественными существами и предметами, а также с мифическими героями и событиями, которые в целом можно выразить термином «мифология». Несмотря на то, что многие стороны мифологии изучены, остаются неисследованными некоторые вопросы. Вследствие этого, тема исследования охватывает одну из неисследованных сторон фольклора народов Бадахшана, связанную с сверхъестественными силами.

В настоящем исследовании показано, что в давние времена человечество было бессильно перед окружающей средой, потому что ему были непонятны причины появления подобных явлений. Поэтому в представлении людей возрождались различные верования и убеждения, чему согласно своей манере, они давали оценку. В результате этого человечество распределило животный мир и птиц на определённые группы, с добрыми и плохими началами характера, и такая оценка привела к тому, что некоторые живые существа стали предметом культа. Такое почитание, связанное с животными и птицами появилось и в различных обрядах и ритуалах большинство из них сохранилось, исполняются в наши дни и детально не проанализированы.

В течение нескольких тысячелетий в результате распада и перемещения общин и целых народов в разные страны и регионы мира, в связи с изменением окружающей среды и материально-бытовых исторических условий мифы и легенды тоже приобрели новое содержание. Содержание некоторых мифов, легенд и мифических сказок подверглись серьезным изменениям и даже исчезли слова древних сказителей. Таким образом, на основе всестороннего изучения, в данном исследовании обосновывается, утверждение о том, что среди многих народов существуют общие представления и взгляды о некоторых животных и птицах, заложенные в древности. Однако существуют и различия. В связи с этим, путем сопоставления определены тотемистические представления различных народов, в том числе и жителей Горного Бадахшана о животном мире и птицах, и при этом в описательно-сравнительном, и историко-типологическом плане анализируются мифические взгляды. Также в работе утверждается что мифы, легенды и сказки, имея мифологические особенности, в целом являются истинными выразителями истории, культуры, философии народов Горного Бадахшана.

ANNOTATION

of the dissertation by Nurijahon Kurbonkhonova on the topic of ‘Mythical and ceremonial sources in Badakhshan folklore (in the example of archetypes of birds and animals)’, for a degree of candidate of philological sciences in specialty 10.01.09. – Folklore studies.

Key concepts: Myth, story, ceremony, belief, description, birds, animals, fable, poetry, faith, culture, source, myth creating, good natured creatures, analogy, ill nature, totem, God

In the first half of the 20th century, along with other issues in the area of Tajik folklore, researchers of various fields of social science, including ethnographers and folklorists, began to study the beliefs, prediction, reverence, stories related to supernatural forces, including mythical heroes and events, which all in all can be used under the term "myth."

No matter how mythical themes were comprehensively studied many questions still remain unexplored. To this end, the chosen topic covers one of the unexplored themes of the folklore of the peoples of Badakhshan, associated with supernatural forces.

This study shows that in ancient times, mankind was powerless in front of the environment, because they did not understand the reasons for the occurrence of such events. Therefore, in their view, various beliefs and honors were revived, for which they, in their own way, gave an assessment. As a result, mankind singled out the animal world and birds into certain groups, with good and bad beginnings of character, and this assessment led to the fact that some living creatures became objects of worship. Such veneration, in different traditions of the peoples of Badakhshan, was performed in connection with animals and birds, and most of them have survived to this day and are analyzed in detail. For several millennia, as a result of the separation of the community and large nations in different regions and countries of the world, myths and legends, too, in connection with changes in living conditions and historical events, have acquired new content.

In the content of some myths, legends and mythical tales, concrete changes have revived and even the legends of former people have disappeared. Therefore, in this study, on the basis of a comprehensive study, it is proved that there are general idea and views about some animals and birds lead to the past among many peoples However, difference also exist in this case. This was the reason to do a research comparative approach to determine the totemic ideas of various peoples, including the inhabitants of Gorno-Badakhshan about the animal world and birds, and at the same time to illuminate mythical views in a descriptive, comparative, and historical-typological perspective.

It is also determined in the work that myths, legends and fairy tales have mythical features and are in general true depiction of historical, cultural, philosophical events of the peoples of Gorno-Badakhshan.